

III. PŘEKLAD A NĚKTERÉ DÍLČÍ JAZYKOVÉ PROBLÉMY

14 Jak se jazyk originálu odráží v jazyce překladu

Málokterý výkonný překladatel uměleckých, ale i jiných textů nepřizná, že při jeho práci na něj vyvíjí tlak jazyk originálu. Na jedné straně se mu vzpírá, na druhé straně ve snaze neseřít specifickou původního díla a neupadnout do „překladatelštiny“ tomuto vlivu v nějaké individuální míře podléhá, ne-li přímo vyhovuje.

Tento tlak se projevuje v různých rovinách, ale v zásadě lze snad rozlišit dvě oblasti: odraz gramatické struktury výchozího jazyka a jejího fungování v textu, a odraz konkrétního překládaného textu. Dlouhodobé působení gramatické struktury jednoho jazyka na druhý může přivodit přijetí, zdomácnění některých výrazových prostředků, a zdařilý překlad významného díla může obohatit žánrově i výrazově literaturu cílového jazyka. (O tlaku systémových prvků viz kap.8.)

Zde se budeme věnovat bezprostřednímu odrazu konkrétního překládaného díla. Vystává tu důležitá otázka, zda a do jaké míry chtěl překladatel dílo „naturalizovat“, přiblížit místně, časově, v reáliích vlastního kulturnímu společenství, nebo zda jeho záměrem bylo zdůraznit cizí původ, vytvořit cizí kolorit.

Čteme-li v překladu (Kazantzakis, *Poslední pokušení*) několikrát úsloví *Dvě a dvě jsou čtyři*, charakterizující určitou osobu románem, kde by v češtině snad mohlo být *Jedna a jedna jsou dvě*, nebo pořekadlo *v takový den se smějí i strakaté kozy* (obraz pro „šťastný, příjemný, sváteční den“), navozuje jejich neobvyklou dojem zcizující. Překlad ruského rčení *išči vetra v pole* (Pasternak, *Doktor Živago*) českým *hoň si vítr po poli* ve významu „a teď si ho hledej, teď si porad, babo rad“ nepůsobí naproti tomu zcela cizí, čtenář si může myslet, že jen toto české pořekadlo zrovna nezná.

Bezprostřední odraz originálu v textu překladu se projevuje i v tom, jak překladatel naloží s cizojazyčnými fragmenty (jednotlivými výrazy, citáty, celými dialogy) obsaženými v originále. Autor je bezpochyby vkládá do textu s předpokladem, že čtenářská obec v nějakém stupni ovládá příslušný jazyk. Na tom byla založena např. stará makarónská poezie. Mají v díle svou specifickou funkci, která ovšem v překladu může nabýt jiné kvality. Charak-

terizační síla či hodnota toho či onoho cizího jazyka může být v různých dobách a v různých kulturních společenstvích různá. V ruské klasické literatuře (u Puškina, Tolstého, Dostojevského aj.) se vyskytují německé, anglické, nejčastěji francouzské výrazy a pasáže, které byly ruskému vzdělanci 19. a začátku 20. století srozumitelné, které však pro dnešního ruského (i českého) čtenáře je třeba přeložit do mateřštiny. V českém prostředí nastala obdobná situace např. u Jiráskovy *Filosofské historie* nebo u Haškova *Švejka*, jejichž text obsahuje i fráze německé. Tím se ovšem funkčnost těchto prvků jak v originále, tak i v překladu oslabuje. Nečetné francouzské výrazy v díle Dürrenmattových jsou ve vícejazyčném Švýcarsku pro tamního čtenáře plně funkční, pro českého nikoli. Silné ozvláštňování vyvolává španělské výrazivo v českém překladu Greenova románu *Honorární konzul*.

V překladech do češtiny se v podstatě ustálila praxe ponechávat cizojazyčné pasáže originálu tak, jak jsou, a pod čarou nebo v poznámkovém aparátě uvést český překlad.

Odraz jazyka originálu se však nemusí projevovat jen v dílčích aspektech, z nichž některé tu byly naznačeny, nýbrž v celkovém uchopení překládaného díla.

Ch. de Coster (1827-1879) napsal známou knihu o *Ulenspiegelovi*, jejíž děj se odehrává v 16. století, silně archaizovaným jazykem. Český překlad tento autorův umělecký záměr plně respektoval. Použité archaizující prostředky rozebral v podrobné studii J. Zima.¹ Překladatelé zjevně našli Mathesiův „klíč“, tj. období překládaného díla v literatuře vlastního jazyka, které by je mohlo stylisticky inspirovat, v Jiráskově historické tvorbě. Pro archaizaci využívali hlavně slovní zásoby, a to jednak autentické, doložené v starší české literatuře, jednak neologismů oděných do archaického hávu. Méně se už orientovali na archaické syntaktické konstrukce, které se u Jirásky vyskytují a jsou srozumitelné i dnešním čtenářům.

Před jiným úkolem stojí překladatel skladby, která vznikla v dobách dávno minulých. Může si položit pragmatickou otázku, zda vůbec archaizovat, vždyť středověký autor psal pro své současníky, a z jejich hlediska v jeho díle nebylo po archaismech ani stopy. Proč tedy rovnou nezvolit jazyk a formu odpovídající současnému čtenáři?

Praxe však ukazuje, že takový přístup je stěží možný, snad jen jako experiment. Novočeský překlad či přebásnění *Dalimilovy kroniky* programově archaizuje (překladatelka připojila i slovníček nesrozumitelných staročeských výrazů), zároveň však užívá i slov výrazně novodobých, současných hovorových tvarů a obrátů, čímž text zase dnešnímu čtenáři přibližuje (at

příkráší mou větu; nejsem žádný literát; lenošní lajdáci; byl jedna ruka s rodinou Svatopluka; císař dal jim placet; ukrad mi; roznemoh; po žábě chňap; vládl aj.). Vliv originálu se projevuje i ve volbě rýmového schématu. Zdá se, že kromě úvodního čtyřverší s rýmy *abab* existují v staročeském originále jen rýmy sdružené *aabbcc*... Je to ostatně schéma typické pro téměř celou staročeskou veršovanou produkci a mj. také pro středohornoněmeckou epiku, zvláště pro dvorský román. Až na nečetné výjimky překladatelka rýmové schéma zachovala.

Také překlad *Písně o Nibelunzích* je archaizován především v rovině lexikální, vystačí však se slovní zásobou, která je dosud srozumitelná. Překladatele však čekalo jiné velice závažné rozhodnutí: podržet schéma strofy specifické pro středohornoněmecký hrdinský epos, který žánrově nemá v staročeské literatuře obdoby, a tudíž ani zvláštní formální ztvárnění, anebo hledat jiné řešení, které by působilo nenásilně a zvýraznilo básnický charakter skladby. Podle odborníků má tento epos zvláštní strofu, tzv. nibelunskou, která se v středohornoněmecké literatuře jinak vyskytuje jen ojedinele. Jsou to čtyřverší s výraznými cézurami uvnitř každého verše a s rytmickým ozvláštňením druhé poloviny závěrečného verše, který v originále převážně končí těžkou slabikou, řidčeji krátkou přízvučnou a nepřízvučnou. Překladatel se rozhodl podržet rytmické schéma strofy. Tím však dochází k tomu, že např. trojslabičné slovo v závěrečném verši nutí českého čtenáře – pokud pochopil a respektuje rytmizující princip, aby četl (např. strofu 17) takto:

uvaruji se obou, / jinak mě čeká trápení (xXxXxXx / xXxXxXxX),
nebo aby na tento moment rezižnoval, a účtyhodný výkon překladatele, který tímto způsobem zveršoval všech 2 379 strof, pak nedojde patřičného ocenění.

Obtížné je hledat odraz jazyka originálu v překladech z jazyků našemu kulturnímu prostředí odlehilých. Např. v překladech poezie Dálného Východu. Zde je třeba ocenit průkopnický čin B. Mathesia, který k nám uváděl čínské a japonské verše v době, kdy československá orientalistika byla zaměřena jinam. O čínskou poezii se Mathesius začal zajímat již na počátku 20. let a po dlouhé době se k ní koncem 30. let znovu vrátil.² Sám čínsky neuměl, ale na základě nepřímých informací a vlastní poetické invence se pokusil vytvořit jakousi čínskou poetiku pro Čechy, kterou by zdejší čtenář vnímal jako autentickou.³ Čerpal přitom zpočátku z některých zdařilých evropských parafrází a překladů čínské poezie, zejména z německého přebásnění Klabundova, později – po válce – z Průškových podstročků. (Je jen málo pochopitelné, že v Průškově poměrně obsáhlém doslovu k poválečnému vydání *Zpěvy staré Číny* se čtenář o charakteru čínské básnictví

a principech čínského verše prakticky nic nedoví.) Díky specifickému básnickému talentu a intenzivní práci na textu se Mathesiovi podařilo postihnout některé charakteristické rysy čínské poetiky: působivým ztvárněním metaforického myšlení, pomocí charakterizujících osobních jmen a některých reálií vznikl originální přepis staré čínské poezie, který u českého čtenáře vytvořil věrohodnou iluzi čínského koloritu. Zůstává ovšem otázka, kolik je v překladu básníka Mathesia a kolik čínské poezie. Nelze nesouhlasit s J. Průškem, který ve zmíněném doslovu říká, že případný jiný překladatel čínských básníků nebude moci zcela odhlédnout od Mathesiova výkonu. Nelze však také vyloučit, že nový překlad může vzniknout na základě bezprostředních jazykových znalostí a poučenosti o verzologických poměrech v čínštině a že takový překlad může naše představy o čínské poezii založené na Mathesiovi značně posunout.⁴

Je možné hledat odraz jazyka jednoho originálního díla v jednom nebo několikaletém jeho překladu. Je však také možné zkoumat odraz jazyka, respektive formálně jazykových postupů určité literární školy nebo skupiny, které proniknou do jazyka překladu a mohou inspirovat i původní tvorbu domácích. Máme tu na mysli např. surrealistické nebo vůbec experimentální nakládání s jazykem. V takových případech se však zpravidla hovoří spíše o vlivu toho kterého literárního směru. Jeho průbojnost se neprojevuje jen novostí obsahovou, ale bývá spojena i s novým jazykovým ztvárněním.

Poznámky

- ¹ J. Zima, Problém archaismů v překladu literárního díla, *Slovo a slovesnost* 15, 1954, s. 122 až 128.
- ² J. Franěk, *Bohumil Mathesius*. Praha 1963.
- ³ Blíže viz též B. Mathesius, *Zpěvy staré Číny*. Souborné vydání... připravil a komentuje Jiří Franěk. Praha 1988.
- ⁴ Srov. např. překlady M. Ryšavé *Trojzvuk* (Praha 1988) a Li Po, *Měsíc nad průšmykem* (Praha 1976).

15 Slovosled a překládání

Bylo by možné říci i *Překládání a slovosled*. Je to totéž? Domníváme se, že ano. Jde o spojení dvou pojmů z různých rovin v název charakterizující analyzovaný problém, a pořadí členů je zaměnitelné.

V jiných případech však při spojení dvou podstatných jmen souřadící spojkou *a* může docházet ke stabilizaci slovosledu, to znamená, že preferujeme (nebo snad dokonce považujeme za jedině vhodné) spojení určitého

typu, např. *rodiče a děti, teorie a praxe, nabídka a poptávka*. Při překládání zde pak slovosled zůstává nezměněn (např. v ruštině *otcy i deti, teorija i praktika, predloženiye i spros*).

O něco složitější je již situace v takových slovních spojeních, kdy je podstatné jméno determinováno (určováno) přídavným jménem. V češtině máme běžně pořadí *zajímavá kniha, pěkné počasí, zdařilý výlet*. V terminologii (zvláště v systematicke jednotlivých oborů) se setkáváme s opačným pořadím, např. *kysličník uhličitý, kočka domácí*. Případy inverze, tj. postavení přídavného jména za jménem podstatným (v postpozici) jsou sice v terminologii běžné, ale ne výhradní. Nové termíny mohou mít slovosled normální, tj. nemusí se slovosledně lišit od volných spojení, např. *těžká voda, kyselý déšť*.

K inverzi může dojít v češtině i tam, kde je přídavné jméno od svého jména podstatného odtrženo (je součástí přísudku): *Zde se setkáváme s opačným pořadím // Zde se setkáváme s pořadím opačným; Naproti tomu zde je sloveso v koncové poloze // Naproti tomu je zde sloveso v poloze koncové.*

Na rozdíl od češtiny má např. polština silnější tendenci k inverzi, srov. *węgiel brunatny ≈ hnědé uhlí; ładunki wybuchowe ≈ výbušniny*. Někdy dochází ke kolísání, např. *Ojciec Święty // Święty ojciec* (označení římského papeže).

V ruštině dochází k inverzi někdy u názvů zboží (*utka žarenaja, soljanka mjasnaja, igra elektronnaja mikroprocessornaja*); to je možné i v češtině, např. *švestky půlené, ořechy vlašské loupané*. Slovosled se může v některých případech stát i prostředkem aktualizace (při diachronním překladu – srov. kap.40).

Slovosledná struktura jakožto lineární sled komponent je výrazem hierarchie vnitřních vztahů, ať vztahů syntaktické závislosti, či vztahů spojených s logickým důrazem. Jako taková má struktura svá místa (pozice) více a méně závažná. Počet závažných (klíčových) míst i jejich umístění na horizontální linii dané struktury (věty, slovního spojení) patří k jejím specifickým rysům a vytváří současně i dílčí specifický rys systému daného jazyka. A tak se můžeme setkat se slovoslednými rozdíly mezi češtinou na straně jedné a ruštinou, němčinou či angličtinou na straně druhé.

Při analýze každé struktury, tedy i slovosledné, je třeba si klást otázku jejich složek, tj. především počtu elementů, v daném případě slovosledných komponent. Neboť počet elementů struktury je v mnoha směrech určující: s narůstajícím počtem elementů struktury se mění i její vnitřní

uspořádání, tj. především počet relací, do nichž elementy vstupují, a v souvislosti s tím i charakter těchto relací.

Zatímco v uvedených dvoučlenných strukturách jsme mohli oba členy sledovat pouze z hlediska vzájemného pořadí (antepozice, postpozice), jsou u vícečlenných struktur (počínaje tříčlennými) ještě další možné pozice, a sice cirkumpozice (umístění okolo) a interpozice (umístění uvnitř). Sledujeme-li tři komponenty současně, je pozičních variací teoreticky šest: ABC, ACB, BAC, BCA, CAB, CBA. Počet realizovaných variací z teoreticky možných může pak být v jednotlivých jazycích různý.

Slovosledné struktury dvojčlenné na jedné straně a trojčlenné (ev. vícečlenné) na straně druhé se však vzájemně neliší pouze počtem pozičních variant. Rozdíl mezi nimi je hlubší. U trojčlenných struktur přistupuje další aspekt, jehož lze využít pro výklad slovosledné problematiky, a to vztah kontaktu a distance.¹ Vycházíme z předpokladu, že mezi jednotlivými komponentami slovosledné struktury existuje vztah, který můžeme označit jako koherenci (soudržnost): určité členy, spjaté obsahově a/nebo formálně, následují většinou (nebo vždy) za sebou – jsou v postavení kontaktním, nebo naopak jsou od sebe vzdáleny – jsou v postavení distančním. Upozorňujeme ovšem, že zde nejde o protiklad příznakový/nepříznakový a že tedy distance není pouze nulový kontakt. Oba jevy, jak kontakt, tak distance, jsou v určité situaci příznakové v tom smyslu, že jsou určujícím faktorem a že tedy některá slovosledná schémata lze vysvětlit na základě kontaktu, zatímco u jiných je určujícím rysem tendence (či zákonitost) distance.

Typickým principem distančním je řízení slovosled v němčině, kde vedlejší věta má určité sloveso na konci,² např.: *Ein großer Vorteil von A. Wierzbickas Methode besteht darin, daß man mit ihr möglicherweise alle Sätze einer Sprache explizieren kann*. Koncové postavení určitého slovesa ve vedlejší větě je však vázáno na spojku; pokud je vedlejší věta bezespoječná (to je specificky typologický rys syntaxe němčiny), je naopak sloveso v pozici iniciální: *Sollten Sie noch einen Wunsch haben, schreiben Sie...* V distančním postavení jsou i komponenty analytického tvaru: *Auf diese Frage bin ich wiederum durch meine Beschäftigung mit der metatheoretischen Basis der Transformationsgrammatik gekommen*. Koncové postavení má rovněž odlučitelná předpona, a to naopak v hlavní větě: *Kommt man mit einem Wort nicht zurecht, so schlägt man ein Lexikon auf*. Avšak můžeme i číst *So sieht es aus in der Praxis*.

Všechny tyto rysy a pravidla jsou fixovány, takže pro překladatele z němčiny je věc jasná. Problém je v tom, že např. při tlumočení musí tlumočnick ostře sledovat myšlenku; zpravidla již vytuší (pokud má praxi v náslehu), jaká předpona na konci bude.

Pro překlad mezi ruštinou a češtinou jsou důležité slovosledné závislosti slovních spojení. Ve slovním spojení, které vzniklo kondenzací (zhuštěním) struktury větné a má i ve své nové podobě vyjádřit oba determinanty (tj. původní akuzativní a ještě jeden v libovolném nepřímém pádu dalším), se často vyskytuje jev, který jsem nazvala *distance genitivu*. Distancí genitivu rozumím oddělení druhého pádu podstatného jména od podstatného jména slovesného, např. *ustanovenije lingvistami fakta...*; *predostavenije večernikam otpuskov*; *vybor dlja atlasa jazykovych različij*; *prisojedenije k odnomu gosudarstvu drugoj narodnosti*; *proniknovenije v nauku metodov*; *sozdanije v SAR nacional'noj promyšlennosti*.

Genitiv může být v ruské větě od svého řídicího podstatného jména slovesného vzdálen opravdu přes celou větu: *Odnoj iz central'nych prem'jer Edinburgskogo festivalja javilos' ispolnenije Bol'sim simfoničeskim orkestrom Vsesojuznogo radio i televidenija i Šotlandskim festival'nym chorom (solist Vilem Pržibyl, Českoslovákija) nikogda ne ispolnivejsja v našej strane kantaty* ≈ *Jednou z centrálních premiér edinburgského festivalu bylo provedení kantáty* (v SSSR se dosud nehrála), *a to v podání Velkého symfonického orchestru Všesvazového rozhlasu a televize ve spolupráci se skotským festivalovým sborem (sólista Vilém Přibyl, Československo)*.

Příklad distančního postavení genitivu v angličtině: *They had encouraged the formation in the Lithuanian and White Russian Orthodox community of the new Uniat Church...* ≈ ... což vedlo k vytvoření nové uniátské církve v lůně litevské a běloruské pravoslavné komunity; *Despite the coronation in Moscow of Michael...* ≈ Přesto, že byl Michal v Moskvě korunován...

Ve všech uvedených příkladech je v češtině třeba rozvíjet daný výraz celou větou. Případy jako *příplutí do Středozemního moře americké flotily* (televizní zpráva, 14.1.86) svědčí o nedostatečné pozornosti k interferenčním jevům.

Podobně i ve slovním spojení s *příčestím* (slovesným adjektivem) se ruský a český slovosled liší. Vezmeme-li české slovní spojení *území zabrané vojsky* nebo *vojsky zabrané území*, vidíme, že sled komponent je v obou případech shodný se stupněm syntaktické závislosti (rangu): 1, 2, 3 nebo 3, 2, 1. V ruštině je však možný i sled jiný: 2, 3, 1: *zachvačennaja vojskami territorija*. Potíže tedy může působit slovosled slovních spojení

spíše při překladu z češtiny do ruštiny, a to zvláště proto, že výběr z obou možností se vyznačuje spíše určitými tendencemi než zřetelnými zákonitostmi.

Větší složitost zjišťujeme u tzv. *větného důrazu*.³ Jak známo, v mluveném projevu může být každá komponenta věty zdůrazněna intonačně (v souhrě se slovoslednými zákonitostmi). V textu popisném je třeba slovosled uspořádat tak, aby čtení bylo jednoznačné. Svou problematiku má pak překlad dialogů, kde je zapotřebí nějak naznačit živou intonaci. Volba prostředků zde závisí na každém konkrétním jazyku, jeho slovosledných pravidlech na straně jedné a možnostech variace na straně druhé. Je též často podmíněna faktory lexikálními, prozodickými a snad i jinými.

Poznámky

- ¹ V. Straková, *Distance jako slovosledný faktor*. - In: *Filologické studie II*, Praha 1970, s. 97-105.
- ² K. Boost, *Neue Untersuchungen zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes: Der Satz als Spannungsfeld*. Berlin 1955.
- ³ L. Uhlířová, *Knížka o slovosledu*. Praha 1987.

16 K překládání frazeologie

Jeden kamarád o druhém občas řekne: „Znám ho jako své boty“. Může ho znát ovšem i jinak: „jako svých pět prstů“, např. v ruštině: *znat' kak svoi pjat' pal'cev*, nebo v polštině: *jak swoje pięć palców*; „jako svou kapsu“ – v němčině: *kennen wie seine Westentasche*; ve franštině: *connaître comme sa poche*; v polštině: *znać kogoś jak własną (swoją) kieszeń*.

A co když někdo lže? Lže o něm říci *lže jako zjednaný*, jak lze číst v jednom překladu z ruštiny? Domníváme se, že ne. Říká se: *jí jak zjednaný*, ale jestliže lže, pak *vždycky jak(o) když tiskne*.

A čemu se může někdo nebo něco podobat? Různým věcem: v češtině říkáme *jako by mu z oka vypadl // podobný jako vejce vejci*; ve franštině: *ils se ressemblent comme deux gouttes d'eau*; v ruštině: *oni pochoži kak dve kapli vody*; v angličtině: *...like two peas*; polsky: *jota w jotę // kubek w kubek tak sam*.

Teď už je jistě zcela jasné, že budeme hovořit o frazeologii jakožto překladatelském problému. Neboť právě vztah k frazeologismu, tj. k frazeologickému výrazu, eventuálně i k vyšší jednotce – přísloví – je závažným kritériem, podle něhož lze překlad hodnotit. Při překládání frazeologismu jde totiž často o to, nikoliv překládat, nýbrž dosazovat, substituovat to, co se

v dané situaci v daném jazyce říká. Tedy např. je-li v ruském textu úsloví *Sobaka lajala na djadju frajara* (románová postava jej užívá vždy, je-li pochválena, jako výraz vlastního sebeuspokojení) a toto úsloví je do češtiny přeloženo vždy jako *Frajer jsem a frajer budu*, nelze tento překlad považovat za zcela uspokojivý (nemluvě již o nevhodných konotacích, které publikovaný překlad navozuje). Bylo by spíše možno uvažovat o situačním ekvivalentu *Kdo umí, umí*. Užití frazeologismu je někdy v překladu nevhodné: „*Fakt, čifírek si umí člověka omotat kolem prstu*“ (jde o čichir, lid. čifir – drogu). Tedy spíše: „*Fakt, čifírku propadneš, ani nevíš jak, ev. ani se nenaděješ*.“ Jde o to, že výraz *omotat si někoho kolem prstu* se zde nehodí.

Pokud jde o ublížení, mluvíme v češtině o kuřeti, nikoliv o mouše, jak najdeme v překladu Šukšina – *ani mouše by neublížil* (dokonce jsme se v překladu mluveného jazyka setkali s výrazem *ani mouše by neukřivdil = on i muchi ne obidit*).

O tom, že frazeologismy nelze překládat podle komponentů, nýbrž globálně, tj. frazeologický celek substituovat celkem jiným (v teorii překladu se zde někdy mluví o tzv. situačním ekvivalentu), tj. celkem situačně adekvátním a výskytově podobným, se již psalo. Přesto se však stále setkáváme s neuspokojivými překlady. Uvedeme několik příkladů z lužické srbštiny:

„*Co potřebuješ? Peníze? Ty také? Haha, to čert bij do špačků*.“ Zde by se dalo spíše říci „*Ale k đasu*“, nebo „*K čertu*“, „*Jdi do háje*“, „*Aby tě husa kopl*“ apod.

Nebo: *K tomu zpíval pod vedením mladého učitele malý nový domovinský soubor neznámá slova, neznámé melodie a zpěvákům trochu tloukl Srb na pusu, když spustili: „Auferstanden aus Ruinen...“* Větu by bylo možno přeložit: *...a zpěváci by byli nemohli zapřít, že jsou Srbové...; nebo: ...a jejich zpěv zněl jaksi srbsky, když spustili...*

A do třetice: „*Té zrovna toho bylo zapotřebí, té mladé jíšce!*“ Snad spíše: „*Té toho zrovna bylo zapotřebí, vždyť je to ještě mládě!*“

V čem spočívá specifičnost frazeologie jako takové? Frazeologii lze považovat za specifickou vrstvu lexikálního bohatství i lexikálního potenciálu určitého jazyka, a to i přes některé dílčí mezijazykové shody, i přes výrazný univerzální charakter situací, jimiž je vznik a užívání frazeologismů pragmaticky motivováno.¹

Vzhledem k tomu, že frazeologie není uzavřenou oblastí, nýbrž právě naopak oblastí výrazně dynamickou – vždyť frazeologismy se množí jako houby po dešti (r. *kak griby pod doždem*) – je vystižení emocionálního,

hodnotícího i dobového příznačného koloritu frazeologismu úkolem někdy dost obtížným.

Frazeologie je tou oblastí nominace, tj. oblastí vytváření pojmenování pro věci, jevy a situace, která užívá jednotky větší než slovo, včeslovné, více-komponentové.² K tomu přistupuje ta okolnost, že frazeologické útvary neslouží pouze neutrálnímu pojmenování určité skutečnosti či situace, nýbrž jsou výrazně zaměřeny na subjektivní hodnocení, jehož podstatou je údiv, překvapení. Frazeologické útvary tak mohou ve zhuštěné podobě zachytit názor, postoj, a současně jej mohou vtipně komentovat.

Při sledování problematiky frazeologie (zvláště u tak vyhraněných a bohatých oblastí, jako je přirovnání,³ je třeba vzít v úvahu především tři okolnosti: 1. expresivnost frazeologických prostředků (nad základním významem často převládá význam přidružený, konotativní); 2. jejich efemérní, pomíjivý charakter; 3. jejich variabilitu, proměnlivost.

Efemérní charakter expresivních prostředků je zde zdrojem dynamiky: frazémy rychle zevšedňují, otírají se a jsou stále nahrazovány novými podle toho, jak to dovolují kreativní, tvůrčí schopnosti mluvčích; o rychlém vývoji tu svědčí mj. i výrazné procento dnes již neznámých či neužívaných výrazů Zaoarálkova slovníku.

Variabilita frazeologických jednotek se týká dvou věcí, a to celkového rozsahu a konkrétních komponentů; podle toho můžeme mluvit o variacích dvou typů. Jsou to: (a) rozsahové variace – možnost vypouštění fakultativních složek frazému, např. *být (na někoho) (sladký) jako med*; (b) komponentové variace – možnost variace jedné složky, např. *šířit se jako mor (jako lavina; jako požár); mít peněz jako želez (jako smetě; jako šlupek; třísek; babek; hadrů)*.

Jako varianty obecného modelu lze pak chápat i ekvivalenty v pohledu mezijazykovém: *koukat na něco jako tele na nová vrata* ≈ r. *smotret' kak baran na novyje vorota*; *ani ryba ani rak* ≈ r. *ni ryba, ni mjaso* ≈ pol. *ni (to) z mięsa, ni (to) z pierza*; *platný jako páté kolo u vozu* ≈ r. *nužen kak sobake pjataja noga*.

I když situace, které k frazeologizaci vedou nebo ji dokonce „napovídají“, jsou v zásadě identické (údiv nad intenzitou, zápor, marnost, neúspěch, či zase naopak nepředstavitelný úspěch v určitém konání) – lze mluvit obecně o „limitních“ situacích, veličinách apod. – nemusejí být v jednotlivých jazycích typ frazému či konkrétní jazyková podoba frazému zdaleka vždy identické. Hrají zde v první řadě úlohu faktory historické; např. společnou součástí frazeologických soustav evropských jazyků jsou zde reminiscence

antické (*Achillova pata, gordický uzel*), biblické (*starý jak Abrahám*). Dalším zdrojem shod zde mohou být souvislosti areálové, kulturní či historická příbuznost jazyků. Srovnejme např. celou řadu korespondencí mezi češtinou a slovenštinou, češtinou a němčinou, češtinou a polštinou, češtinou a ruštinou, ruštinou a polštinou, ruštinou a franštinou apod.:

č. + slov.: *bez ladu a skladu* ≈ *bez ladu a skladu*; *opít někoho rohlíkem* ≈ *opít niekoho rožkom*; *uhodit hřebík na hlavičku* ≈ *trafiť kliniec po hlavičke*; *udělat díru do světa* ≈ *urobiť dieru do sveta*; *malovat čerta na zeď* ≈ *malovať čerta na stenu*; *šít něco horkou jehlou* ≈ *šiti niečo horúcou ihlou*; *Dočkej času jako husa klasu!* ≈ *Dočkaj času ako hus klasu!*;

č. + pol.: *Už o tom vrabci cvrlikají* ≈ *Już o tym wróble (na dachu) ćwierkają*; *Nové koště dobře mete* ≈ *Nowa miotła dobrze zamiata*; *Trefila (padla) kosa na kámen* ≈ *Trafiła (padła) kosa na kamień*; *udělat kozla zahradníkem* ≈ *zrobić kozła ogrodnikiem*;

č. + něm.: *Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá* ≈ *Wie man in den Wald hineinruft, so schallt es (auch) (wieder) heraus*; *Každý začátek je těžký* ≈ *Aller Anfang ist schwer*; *Žádný učený s nebe nespádl* ≈ *Es ist kein Meister vom Himmel gefallen* (ale r. *Pervyj blin komom*; *Ne bogi gorški obžigajut*);

č. + r. + fr.: *Není ve své kůži* ≈ *On ne v svojej tarelke* ≈ *Il n'est pas dans son assiette*; *To mi vyhovuje* ≈ *Eto menja ustraivajet* ≈ *Cela m'arrange tout à fait*; *Jsem (úplně) vyřízenej (člověk)* ≈ *Ja končenyj čelovek* ≈ *Je suis un homme fini*. Těž: *učinit opatření* ≈ *prinjat' mery* ≈ *prendre les mesures*; *ani ryba ani rak* ≈ *ni ryba, ni mjaso* ≈ *ni chaire ni poisson*.

Frazeologismy jsou „kořením jazyka“ a jako takové nejsou vždy jednoznačné či snadno transponovatelné do jazyka jiného. Proto musí překladatel buď vybírat – je-li z čeho – nebo použít opis, kompenzace, dotvořit výraz apod. Nezvládnuté překlady frazeologismů se naopak projevují jako nenáležitý, „komponentový překlad“ (fr. *surtraduction* - srov. Vinay & Darbelnet;⁴ r. *pokomponentnyj perevod*). Je tomu tak např. v již uvedeném výrazu *zná ho jako svou dlaň* (srov. a. *he knows him like the palm of his hand*).

Frazeologismy bývají klasifikovány nejrůznějším způsobem; nejběžnější jsou klasifikace podle typů či podle okruhů, které plní funkci *tertia comparationis*, tzn. předmětu či situace, ke které se přirovnává. Máme tak frazeologii *somatickou*, jejímž základem jsou části těla (*střežit něco jako oko v hlavě, nemá to ani hlavu ani patu, postavit se na vlastní nohy, podat někomu pomocnou ruku*), frazeologii *faunickou*, tj. zvířecí, např. *dělat z komára velblouda* ≈ n. *aus einer Mücke einen Elefanten machen* ≈ r. *delat' iz muchi slona* ≈ sl. *robiť z komára somára*; *jako slon v porcelánu* (*jako hrom do*

police) ≈ fr. *comme un éléphant dans la porcelaine* ≈ n. *wie ein Elefant im Porzellanladen* ≈ r. *kak slon v posudnoj lavke* ≈ a. *like a bull in a china (shop)*; *bít se jako lev* ≈ r. *sražat' sja kak lev* ≈ n. *wie ein Löwe* ≈ fr. *comme un lion* ≈ a. *to fight like a tigre* (*wild cat*).

Ve slangu je oblíbená i frazeologie „profesní“; *mít hlad jako herec* (srov. a. *be hungry as a hunter*), *má řeč jako holič, vypadá jak cukrář*.

Vyskytují se i frazeologismy s *numerickým členem*: *plést páteř přes deváté* ≈ pol. *pleść piąte przez dziesiąte* ≈ n. *vom Hundertsten ins Tausendste*; *pracovat o sto šest (ostošest)* ≈ pol. *pracować na sto dwa*; *je toho dvakrát do huby* ≈ pol. *starczy tego na jeden ząb*.

Uvedme dále frazeologismy obsahující adjektivum s významem *národnosti příslušnosti*: *To je pro něho španělská vesnice* ≈ n. *Das sind für ihn böhmische Dörfer*; r. *kitajskaja gramota* ≈ pol. *chińszczyzna* ≈ fr. *C'est l'hébreu pour lui*; *za uherský rok* ≈ pol. *na ruski rok*; sem též: *kanadský žertík, turecké hospodářství*. *Hezký je frazeologismus zmizet po anglicku* ≈ fr. *disparaître à l'anglaise* ≈ a. *to take French leave*.

Frazeologismy obsahující *vlastní jména, nomina propria*, jsou zvláště zajímavé. Může jít o jména místní, jako *Propal kak šved pod Poltavoj* (český ekvivalent by mohl znít *Dopadli jak sedláci u Chlumce*), nebo o jména osob, kde může dojít i ke kumulaci: *Fetin'ja Ustin'je dvojurodnaja Oksin'ja*; *Sidor Makaru rodnoj Chariton*. Zde jde o něco, co se ve slovenštině označuje výstižně jako „rodinkárstvo“; pokud bychom ovšem měli uvedený ruský frazeologismus výstižně přeložit do češtiny, nebylo by to jednoduché a kontext by musel být dostatečně široký.

Frazeologismus jako výrazný prostředek živého, neotřelého vyjadřování je charakteristický pouze pro některé mluvě v běžné komunikační praxi a jen pro některé autory a postavy v jejich dílech. Lingvisté se snaží zachytit příliv frazeologie lexikograficky; tyto slovníky jsou pak pro překladatele *neocenitelnou pomůckou*, zvláště jsou-li *vícejazyčné*. Z předních děl tohoto žánru můžeme uvést český slovník frazeologický, připravovaný ruský autorský slovník A.N. Ostrovského aj.

Poznámky

- ¹ V. Straková, Frazeologie v mezijazykovém pohledu, *Slavia* 56, 1987, s. 15-21.
- ² J. Filipec & F. Čermák, *Česká lexikologie* (Studie a práce lingvistické 20). Praha 1985.
- ³ F. Čermák, J. Hronek & J. Machač, *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Přirovnání*. Praha 1983.
- ⁴ J. P. Vinay & J. Darbelnet, *Stylistique du français et de l'anglais: Méthode de traduction*. Paris 1958.

17 Termín jako překladatelský problém

Odborný překlad lze hodnotit jako zvláštní druh zpracování **informace**.¹ Podobně jako bibliografický popis, anotování či referování má překládání odborné literatury výrazný charakter **analyticko-syntetický**. Základním rysem odborného textu je to, že se informace **podává dostatečně explicitně, s argumentací a v systematizačním rámci**.

Rámcem textu je pak dáno i centrální postavení **termínu** jakožto jednotky **vysoce autonomní, přesně vymezené** (své ideální podoby nabývá termín v exaktních vědách). **Termín je nezávislý na svém kontextu i na etymologickém významu**. Má být tvořen co nejušporněji, zkratky mají připomínat svou podobou slovní jednotku, aby se s nimi dalo v textu dobře pracovat.

Terminologie však není v odborném textu problémem jediným; odborný text má i své zvláštnosti **skladebné**,² a tak při překládání je třeba znát nejen termíny, ale i řešit otázku **větných či nevětných konstrukcí**, správně pracovat se slovním spojením (textovou frazeologií) apod.

Překládání termínu je spojeno s několika okruhy textů; můžeme tedy rozeznávat: **(a) termín v ryze technickém textu, (b) termín v textech společenskovědních, (c) termín v textech publicistických, (d) termín v beletrii**.

Vlastní sférou terminologické problematiky je **technický překlad**. Pokud jde o terminologii již stabilizovaných, tradičních oborů, je věc poměrně jednoduchá: **zachycují ji technické slovníky příslušných směrů**. Terminologie jakožto specifická vrstva slovní zásoby se těší stálé pozornosti lingvistů, je centrem působení **jazykové normy**. Normalizaci a unifikaci terminologie slouží soustavná a přímá účast lingvistických autoritativních institucí na vytváření terminologických norem. Ideálním cílem této normotvorné činnosti je uspořádání, **unifikace a standardizace terminologie národního jazyka**.

Praxe překládání je ovšem s tímto ideálním stavem v dialektickém rozporu. Prudce se rozvíjející obory technické jsou převážně spojeny s **cizojazyčnou dokumentací**, a tak vyžadují, aby překladatel **reagoval aktivně, samostatně a okamžitě**. Řada termínů z technické dokumentace v existujících slovnících uvedena není (nemluvě již o tom, že tyto slovníky nejsou vždy dostupné). Zde pak přijde překladateli vhod i znalost dalších jazyků, protože v některém z nich již zachycení terminologie někdy postoupilo dále než ve slovnících českých.

V oblasti techniky se názvy často **přejímají**, vytváření českého ekvivalentu je méně časté. Tendence k hospodářské integraci, vázané na mezinárodní spolupráci, nese s sebou i silnou tendenci k integraci jazykové. Jejím projevem je i to, že jazyk, v němž termín vznikl, může svou prioritu technickou projevit zcela samozřejmě i prioritou jazykovou: má šanci zůstat označením i v dalších jazycích, mimo oblast svého přímého vzniku. **Zvláště patrné je to např. v textech spojených s výpočetní technikou, elektronikou apod., kde je role angličtiny nepopíratelná: výrazy jako hardware, software, bit, playback, computer, transputer, display se staly součástí českých textů, domácí výrazy nevznikly nebo se neujaly**. Poznamenejme zde, že se přejímání anglických termínů netýká pouze češtiny, je běžné i v jazycích s odlišným grafickým systémem, např. v ruštině: **ноу-хау (know-how)**.

Cizojazyčný termín může být však v **prejímajícím jazyce graficky adaptován** (*byte* ≈ *bajt*, *chip* ≈ *čip*, *transistor* ≈ *tranzistor*), **slovotvorně integrován (digitální)**, nebo **posléze přeložen** (*control* ≈ *ovládání*). Výběr z uvedených možností – jak s novým termínem naložit, kterou cestu zvolit – řeší pak každý jazyk po svém, a tak zde mohou být rozdíly i mezi blízkce příbuznými jazyky. **Normativní snahy mohou být hlasem poradním, mohou modifikovat podobu termínu, např. doporučit označení banka dat (vedle databanka), upozornit na výraz nevhodný (masírovaná propaganda)**³ apod. V žádném případě však **nemůže normativní snažení – a bylo by to i protismyslné – zásadně bránit vlivu cizího jazyka**. Vždyť právě při mezinárodní spolupráci je **internacionální charakter** termínu jeho nespornou předností.

Překladatelské problémy spojené s technickou literaturou se v modifikované podobě objevují i při překládání literatury **netechnického, tj. především humanitárního charakteru**. Dokonce zde přistupuje ještě další problém, tj. **problém pojmového vymezení**. Zatímco v případě termínů technických, tj. v oblasti materiální kultury, lze věc zachytit nákresem, fotografií (předmětem úvahy může být tedy pouze název, nikoliv věc sama), v oblasti společenských věd mohou být rozpory již v samém chápání pojmu (hledisku, rozsahu apod.). Správné pochopení pojmu je při překládání **zvlášť důležité tam, kde má věc i mimojazykový dosah** (např. právní, obchodní, vojenský). Z praxe je znám problém spojený s **definicí agrese**, není často jednoznačně vymežitelný pojem **kultura, národ**, nemluvě již o pojmu **svoboda**; v lingvistice jde např. o **morfém** apod.

Každá oblast společenských věd má tak – vedle pojmů a názvů obecně přijímaných a jednoznačných – **ještě vrstvu svých pojmů-termínů, vázaných na vlastní přístup, a tedy i na určitý jazyk**.

Např. ruská literárněvědná terminologie pracuje s názvy, jako *povest'*, *poema*, *roman-reka*, *očerk*, které nemají jednoznačný pendant v češtině. Pracuje se s nimi tedy v textu začasť jako se slovy citátovými, tj. nepřekládají se a uvádějí se v uvozovkách. Podobně je tomu i u slov, jako *sčitka*, *podstročnik* aj. Naproti tomu označení *esej*, v češtině běžné, se v ruštině pro označení domácí produkce neuzívá. Z teorie umění je znám problém spojený s překládáním ruského výrazu *obraz*. Potíže činí i ruský útvar *romans*; srov. v českém textu: *Lyrickému charakteru jeho [tj. Rachmaninovovy] invence odpovídala i tvorba písňová (přes 80 romansů)*.

Z oblasti hudby je známo odlišné označování stupnic (sloužící též k pojmenovávání hudebních opusů), které zároveň svědčí o příslušnosti k odlišným kulturně historickým sférám:

č.,n.,pol.	angl.	r. (podle fr.vzoru)
C dur	C major	do mažor
c moll	C minor	do minor
Fis dur	F sharp major	fa-diez mažor
fis moll	F sharp minor	fa-diez minor
As dur	A flat major	lja-bemol' mažor
es moll	E flat minor	mi-bemol' minor

Odlišný je i systém chemického nebo lingvistického názvosloví. V oblasti lingvistické terminologie je, v souvislosti s odlišnou tradicí, celá řada termínů, které si, např. v ruštině a češtině, neodpovídají (mluví se zde o tzv. bezekvivalentových lexikálních jednotkách). Snad nejmarkantnější je nedostatek termínu pro český výraz *přechylování* (*moce* z lat. *motio* ‚pohyb‘). V ruském textu je třeba výraz opsát: *obrazovanije parnych naimenovanij dlja suščestvitel'nych ženskogo roda ot osnov suščestvitel'nych mužskogo roda*. Obtížně se převádí do ruštiny i termín – ostatně v češtině a slovenštině unikátní – *doplněk*. Na druhé straně zase ruské výrazy, jako *cel'noformlennost'*, *primykanije*, *pereosmyslenije*, nebo fr. *surtraduction* nemají ekvivalent v češtině. Beze změny se ponechávají při převodu do cizího jazyka např. výrazy označující grafické speciality určitého jazyka, např. *sl. vokáň*, fr. *cédille* apod.

V souvislosti s odborným stylem je třeba poukázat na to, že k terminologizaci výrazů z obecného jazyka může docházet druhotně, ve slovním spojení. Např. r. adj. *belyj* ve spojení *belyje stichi* (podle fr. *blanc vers* ‚blankvers‘) se stává součástí terminologického spojení. Srov. podobně r. *černyj jaščik* ≈ *černá skříňka* (podle a. *black box*); *těžká voda*, *kyselý déšť*.

Kombinační možnosti lze sice (např. při překladu z češtiny do ruštiny) předpokládat, avšak právě zde se někdy projevuje „jazyková specifická“, tj. jazyk si vybírá něco jiného. Ruština si např. vybrala jiné přídavné jméno pro ekvivalent slovního spojení *mateřský jazyk* (*mateřština*): *rodnoj jazyk* (užívání výrazu *rodnyj jazyk* v odborné češtině svědčí v neprospěch uživatele); v polštině pak: *język ojczysty*. Srovnej též: *generální oprava* ≈ r. *kapital'nyj remont* (adjektivum *general'nyj* existuje i v ruštině, ne však v tomto spojení). Podobně: *slépé patrony* ≈ r. *cholostyje patrony* apod.; český výraz *bledá závist* má ruský ekvivalent *černaja zavist'*; srov. v němčině *Rotkohl* a *Blaukraut* pro označení těchto.

Právě v oblasti slovního spojení probíhá začleňování lexikálních jednotek do textu. Textový kontakt dvou sousedních jednotek nezůstává pro obě jednotky bez důsledků. Je-li opakován, nebo dokonce typizován, pak může být základem významových posunů, diferenciace, změn. Např. slovní spojení *arsenal metodov*, *arsenal sredstv*, *arsenal vozmožnostej*, v ruštině oblíbená, vedou k tomu, že se význam podstatného jména *arsenal* (vojenský termín) rozšiřuje, posunuje, štěpí. V češtině zde spíše mluvíme o *repertoáru*, ev. o širokém *spektu prostředků*, v současné době je pak (zvláště v publicistice) oblíbeno spojení *vějíř* (*možnosti*) (fr. *éventail*), ev. *menu*.

Zatímco při každém nárazovém zintenzivnění mezijazykových kontaktů nachází překladatel další a další tzv. „bezekvivalentní jednotky“ (při překládání z ruštiny jsou to např. výrazy označující pojmy ruského pravoslaví, při překladu českých publikací do ruštiny pak názvy spojené s gotikou), při průběžných mezinárodních kontaktech v určité oblasti problematiky se tyto mezery doplňují, a to tím rychleji, čím více je daný termín frekventován. (Z novodobých bychom mohli jako bezekvivalentový označit německý výraz *Jugendweihe*.) Protože při technickém komunikačním propojení nemůže být prázdných míst, vedou silící snahy o technickou integraci k soustavnému doplňování termínů i pojmů v určitém jazyce. Pro odborníka i překladatele je samozřejmé, že se i při své vysoké kvalifikaci bude stále seznamovat s novými termíny (v souvislosti s rozvojem oboru), které si musí osvojit, nebo k jejichž vytvoření i zařazení do současné češtiny musí sám přispět.

Funkci sdělovacích prostředků (tisk, rozhlas, televize) v obecně informativním procesu není třeba zdůrazňovat. Právě to je oblast, jíž postupně pronikají (spolu s novými informacemi) nové termíny pro označení nových skutečností či nových pohledů na skutečnosti již existující. V žurnalistice je dobrým zvykem (i když nikoliv vždy samozřejmostí) při zavádění termínu vysvětlit, co termín označuje; viz. např. termín *noosféra*: *Bezpochyby jednu*

z nejvýznamnějších rolí sehrály práce Vladimira Ivanoviče Vernadského... Jeho termín *noosféra*, tedy sféra rozumu, označuje biosféru, přetvořenou pozitivním vlivem člověka.

Vstup termínu do obecného povědomí je obvykle postupný, termín je uváděn výrazem tzv. nebo uvozovkami; např. tzv. *kyselý déšť* (jindy ovšem se již pracuje s tímto termínem jako se samozřejmostí).

Je to tedy oblast publicistiky, jejímž prostřednictvím se široké vrstvy čtenářů seznamují s tzv. „dobovými reáliemi“, tj. termíny z oboru kultury (*tabu, odtabuizování, indexový autor, trezorový film, ineditní literatura*), z oboru ekonomiky (*chozrasčot, samofinancování z r. chozrasčot, samofinansirovanije*), ekologie (*exhalace, emise, smog, ekologizace, ekologický kolaps, odlučovač k odsíření kapalin*), mezinárodních vztahů (*summit, terciární sféra, briefing; unést letadlo ≈ r. ugnat' samolet, n. das Flugzeug entführen, fr. dévier l'avion, a. to hijack the airplane*), vojenství (*konverze*) aj.

Publicistický styl určité doby má však i určité oblíbené výrazy k prezentaci různých problémů, jako *parametry, sondy, šance, priority, platforma, akcent, region, mapovat*, a rovněž určitá oblíbená slovní spojení, jako *zakotvené vztahy, prioritní otázka, posílení kapacit, celonárodní kontext, alarmující význam, skryté rezervy, pnutí uvnitř strany, kaskádový systém, zahřívací kolo, od této otázky se odvíjejí...; práce zachycuje celý region translatury*.

Zde uvedme ještě na okraj, že svou „kontextovou frazeologii“ má i styl **odborný**; žádný text vztahující se k výzkumu se neobejde bez spojení, jako *vytyčit otázku, analyzovat problém, podat vysvětlení, sledovat cíl, dosáhnout výsledku*. Bylo proto možné soustředit tato spojení do speciálních slovníků, jejichž význam pro překladatele není třeba zdůrazňovat.

Je ovšem pochopitelné, že publicistický text (či projev) nese někdy stopy svého originálu. Při rychlém přejímání zpráv (a nedostatečné kontrole jazykové) pronikají snadno nenáležité elementy do přeloženého textu či projevu; např. *se smutnými výrazy v tvářích* (vliv angličtiny), *nechceme se chválit tím, že...* (vliv slovenštiny, ev. ruštiny), *lyžovačka* (u českého reportéra jde o vliv slovenštiny). V komerčních nápisech se často setkáme s výrazem *pirožka* (rusky muž. rodu: *pirožok*).

V **beletrii** je výskyt termínů samozřejmě podmíněn tématem. Vlastní, terminologická podoba označení je vázána především na jazyk autora, a pak na jazyk postav zdůrazňujících svůj odborný profil (eventuálně jen své postavení). Najdeme-li však v beletrii jazyka, který má organický kontakt s německou kulturou, tj. v lužické srbštině, výraz *V-efekt* (Brecht), lze

v kontextu povídky (výrazu je užito v kontextu vyjadřujícím ironii) užít ekvivalentu *ozvláštnění* (i když v publicistice se tento termín překládá jako *zcizení ≈ Verfremdung*). V žádném případě však nelze ponechat nedešifrovanou zkratku.

Poezie, vzhledem ke své stylové specifičnosti, vlastní sférou termínů není. Existují však básnické směry, které, v souvislosti s okouzlením technikou své doby či z obav jejího dosahu, mohou technické termíny poetizovat (J. Seifert – *Na vlnách T.S.F.*, J. Hanzlík – *Hvězdné války: lokátory, lasery, antiradiační štíty, neuroparalytický plyn, genetický kód* apod.).

Ve sféře odborného překladu jde v první řadě o překládání do češtiny. Směr opačný, tj. překládání z češtiny, je méně frekventovaný. Do cizích jazyků se překládají především résumé monografií a studií, stati pro domácí i zahraniční časopisy, referáty určené pro mezinárodní publikum, korespondence apod. Překlady českých knižních publikací (odborných, uměleckých) jsou stále ještě vzácné.

Vydání překladu cizojazyčné odborné publikace do češtiny má – vedle obecného přínosu kulturně informativního – ještě dvě pozitivní stránky: (a) **zmnožuje se fyzická existence exemplářů**, (b) **řeší a stabilizuje se podoba terminologických ekvivalentů**. Např. základní práce F. de Saussura nebyla před válkou (vzhledem k tehdejší znalostem franštiny), ale i dlouho po válce do češtiny vůbec přeložena,⁴ takže byla méně dostupná a některé závažné a zároveň značně frekventované termíny, jako např. *signifiant a signifié*, nebyly u nás náležitě stabilizovány. (Jinak tomu bylo v polštině, kde byl k dispozici překlad nabízející i textově únosné ekvivalenty *element znaczący a element znaczone*.)

Se stoupajícími mezinárodními kontakty i diferenciací jednotlivých vědních oborů **vzrůstá v češtině** (jako i v jiných jazycích) **vrstva přejatých slov**. **Přejaté výrazy** pak mohou v různém stupni **zdomácnět** a vstupují do různých vztahů s výrazy domácími, českými: někdy je vytlačí, jsou preferovány, nebo domácímu výrazu zase ustoupí. V každém případě je zde určité období koexistence obou, např. č. *vývoz/export, dovoz/import, podrobnost/detail ≈ r. wywoz/eksport, wwoz/import, podrobnost'/detal'*. Složitější mezijazykové vztahy jsou tam, kde jednomu výrazu odpovídají v druhém jazyce výrazy dva, např.: r. *gipoteza ≈ č. domněnka/hypotéza*; r. *forma ≈ č. tvar/forma*. V tomto druhém případě můžeme (nebo musíme) v češtině vybírat: budeme volit ten z výrazů (synonym), který lépe odpovídá charakteru textu: text **vědecký dává přednost výrazu mezinárodnímu**, kdežto text **popularizační vyžaduje výraz domácí**. Překladatel má tedy vždy na zřeteli

Musl wo ne myslet

okruh konkrétních posluchačů nebo čtenářů, jimž je projev nebo text určen. Jedině tak může dojít k náležitému pochopení, a tedy i splnění účelu mezi-jazykové komunikace, jíž je překlad nejtypičtější formou.

Poznámky

¹ Odborný ruský technický překlad. Sborník přednášek. Pardubice 1988.

² V. Straková, Referujeme rusky. Praha 1989.

³ V. Straková, Masírovaná propaganda? Naše řeč 67, 1984, s. 269 -270.

⁴ Kniha vyšla u nás poměrně nedávno v Odeonu; viz: F. de Saussure, Kurs obecné lingvistiky. Vydal Ch. Bally... Přeložil F. Čermák. Praha 1989.

18 Jak vykládáme (a překládáme) slovo „překlad“

1 Nedílnou součástí každého vědního oboru, tedy i nauky o překládání, je jeho názvosloví. To má svou věcnou systematiku, svou morfologii (utvářenost) a své dějiny. V kap.4 jsme se snažili probrat názvosloví spjaté s druhý překladu. Neméně zajímavá je však i lingvistická stránka některých těchto názvů – jejich původ, historie, vnitřní struktura i vzájemné vztahy v sémantickém poli. Právě takto, očima jazykovědce, bychom se nyní chtěli podívat na jméno překlad v jeho širších souvislostech.^{*)}

1.1 Z výkladového Slovníku spisovného jazyka českého (dále SSSJČ)¹ se dovídáme, že slovo překlad znamená: 1. převedení, přetlumočení (textu) do jiného jazyka, 2. literární dílo přeložené do jiného jazyka. Tím jsme upozorněni hned na první důležitý rys našeho slova: vyjadřuje totiž dva kontrastní významové odstíny – procesuální a rezultativní, tedy jednak proces děje (samo překládání), jednak jeho výsledek (hotový, napsaný překlad).

Rozdíl mezi obojím užitím vystoupí nejlépe ve vhodném kontextu: srov. např. proces překladu, během překladu, při překladu, a proti tomu Saudkův překlad Hamleta. Stejný významový rozdíl se však může objevit i v celkem shodných větách, které se liší „jenom“ podmětem (resp. tím, jaký „pracovní vztah“ k překladu tento podmět zaujímá); srov.: Básník přistupoval k překladu (tj. k práci na překladu) se vsí odpovědností proti: Recenzent přistupoval k překladu (tj. k hotovému dílu, jež posuzoval) se vsí odpovědností.

To, že podstatné jméno slovesné vyjadřuje oba uvedené sémantické odstíny, není samo o sobě nic mimořádného: s podobnou vlastností deverbativ (jmen slovesného původu) se setkáváme v nejrůznějších jazycích (srov. fr. gravure ‚rytí‘ i ‚rytina‘, r. otkrytije ‚otvírání/otevření‘ i ‚objev‘, n. Ordnung ‚rovnání, pořádání‘ i ‚pořádek‘ aj.). Zvláštností češtiny v daném případě je

spíše to, že od vidově rozlišené dvojice sloves přeložit/překládat umožňuje odvodit odpovídající vidově rozlišená podstatná jména slovesná – přeložení a překládání (srov.: Na přeložení úryvku z Čechovovy povídky měli studenti půl hodiny, ale: Překládání ho vždycky bavilo);² oba útvary jsou přirozeně procesuální. Proti tomu slovo překlad, které je z hlediska pravidelného odvozování vlastně zkráceným „novotvarem“, může díky své mluvnický neutrální podobě vystupovat ve všech významových odstínech (včetně rezultativního), což mu v naší trojici deverbativ zajišťuje dominantní postavení.

1.2 Odhlédneme-li zcela od významu, pak po stránce ryze tvarové vykazuje dvojice přeložit/překládat některé anomálie. Za prvé jde o to, že naši vidovou dvojici tvoří na principu supletivnosti dvě etymologicky odlišné jednotky.³ První z nich (přeložit) patří do slovní čeledi, jíž vévodí kořen LEH-/LOŽ- (ze staršího leg-/læg-/lag-/log- ← *legh-),⁴ srov. u-leh-nou-t, u-léh-a-t, u-lož-i-t (vedle toho viz též r. po-lag-a-t’); druhá se začleňuje do čeledi KLAD- (klás-ti, po-klád-a-t). Druhou nepravidelností našeho slovesa je to, že dokonavý člen dvojice se skládá z předpony a tzv. vázaného základu -ložit, tedy torza, které se samostatně v textu nevyskytuje (srov. rozdíl mezi základy s pravidelnými odvozovacími vztahy, jako: psát – napsat, přepsat atd., krájet – pokrájet, rozkrájet atd., a základy vázanými, jako: obout, pohřbit, sloučit, uchvátit, začít, zamknout apod.).

1.3 Základní, zcela konkrétní význam slovesa přeložit je: vzít z jednoho místa a položit na jiné, umístit jinde, jinak, přemístit (SSJČ). V přeneseném, sémanticky odvozeném významu (a v námi hledaném smyslu) jde doslova o to, že určitý text „přemísťujeme“, resp. transplantujeme z jednoho jazyka do druhého, z jedné kultury do jiné. S podobným významovým posunem se setkáváme v celé řadě dalších jazyků, i když sama slovesa přemístění se navzájem mohou lišit (našemu překladu odpovídá jinde převod, přenos, přesazení apod.; srov. např. r. perevod, lat. translatio, n. Übersetzung apod.). Podobnost vnitřní formy v různých jazycích není náhodná: jako u mnoha dalších pojmenování z kontakto- vých sfér lidské činnosti také zde dochází buď k přejímání (vypůjčování) potřebných výrazů, nebo k jejich kalkování (napodobování).

Kalk (z fr. calque ‚otisk‘) značí v lingvistice takový druh přejímky, kdy nové pojmenování tvoříme napodobením cizí předlohy. Tzv. morfologický kalk vzniká imitací vnitřního skladu cizího pojmenování (srov.: při-vlastek = lat. at-tributum (z ad-tribuo); před-pis = n. Vor-schrift, lat. prae-scriptio, řec. pro-grafé; běžný účet = it. conto corrente aj.). Tzv. kalk sémantický se ustavuje tehdy, když domácí slovo přejímá ze vzorového jazyka neznámý specifický význam (tak např. vojenské termínu brigáda se u nás pod vlivem ruštiny začalo užívat ve smyslu pracovní brigády).⁵

1.4 Pro celou řadu evropských jazyků se při hledání výrazu pro překlad stala modelem – ať přímým nebo nepřímým – dvě latinská deverbativa odvozená od sloves přemístování: *translatio* (od slovesa *transferre*, -tuli, -latum ‚přenést/přenášet‘, ev. též převádět, překládat, přesazovat nebo vůbec přemístovat) a *traductio* (od *traducere* ← **transducere* ‚převést/převádět‘). Srov. a. *translation*, n. *Translation*, fr. *traduction*, it. *traduzione* nebo šp. *traducción*. Také ve starší češtině nalezneme doklady bezprostřední přejímky lat. výrazu pro překlad, srov. *transferirovati*.⁶ (V současném odborném vyjadřování užíváme někdy výrazu *translace* a celý vědní obor nazýváme *translatologií*.)

1.4.1 Složitější je otázka slovanských názvů pro překládání: dnes mezi nimi výrazně dominují dvě tvarová paradigmatata, reprezentovaná slovesnými jmény *převod* a *překlad*. Srov. na jedné straně r. *perevod* a jiho-slov. *prevod*, na straně druhé č. *překlad*, sl. *preklad*, pol. *przekład*, ukr. *pereklad* a bělorus. *peraklad*.

Odhalit a popsat historický vývoj slovanské dublety *převod* – *překlad* (s celým paradigmatickým zázemím) je obtížné z několika důvodů. Předně tento vývoj ovlivňovaly široce založené kulturně jazykové kontakty. Vedle staroslověnštiny (ev. jí zprostředkované řečtiny)⁷ musíme počítat se vzájemným vlivem slovanských jazyků mezi sebou, trvale zde také spolupůsobily – ať přímo, nebo zprostředkovaně – i vzory latinské. Kromě toho k napodobování nebo přejímání jednotlivých tvarů docházelo zřejmě izolovaně (v různou dobu, z různých jazyků) a s nestejnou intenzitou. Takto porůznu se do obou paradigmat prosazovaly např.: tvary dokonavé a nedokonavé (např. vedle *převesti* také *převoditi*), tvary slovesné a jmenné (vedle *převoditi* také *převoždenije*), tvary pravidelné a supletivní (vedle *přelagati* také *překladati*), u substantiv verbálních pak tvar plný a tvar redukovaný (vedle *převoždenije* také *převodŕ*) atd.

Podívejme se nyní na postupnou krystalizaci výrazu pro hotový překlad ve starší češtině: zprvu jej mohla označovat obě deverbativa s vidově odlišným základem, jak *přeložení*, tak *překládanie* (přitom druhá varianta, zdá se, dokonce převládala).⁸ Později se náležitě ujímá vlády útvar se základem dokonavým (a tedy i rezultativním) – *přeložení*, který se pak drží až do konce 19. století: užívá ho např. Puchmajer, Presl, Čelakovský, Hanka aj. Proti tomu Jungmann dává přednost dnešnímu útvaru *překlad* a zařazuje ho i do svého slovníku.⁹

1.5 S překládáním úzce souvisejí další mentální činnosti, např. výkládová, stylizační aj. Výrazy pro překládání a činnosti souběžné byly velmi často

voleny ze sémantického pole lokomoce, což značí doslova pohyb z místa, tedy přemístování v nejširším smyslu slova, včetně prostého umístění (kladení, položení) někam. Abstraktní nadstavba zde nabízí bohaté významové odstínění a umožňuje zachytit různé stránky translačního procesu. Uvedme některé doklady ze starší češtiny a latiny, kterou čeština zřejmě často napodobovala.

Zatímco význam přesunu objektu z místa na místo značí obrazně transport původního textu do nového, odlišného prostředí (včetně výraziva), význam rychlého obratu z jedné polohy do druhé (lat. *vertere*, *convertere*) vyjadřuje zároveň zásadní přeměnu (konverzi) výchozího textu. Starší čeština našla odpovídající výraz ve slovese *obrátití/obracovati*.¹⁰ Lat. termín *vertere* měl, jak dosvědčuje Levý (1957, s. 29), význam překladu spíše volného a stál tak proti dalšímu lat. výrazu – *reddere*, který naopak označoval překlad doslovný (ze základního významu ‚dát/dávat zpět‘, resp. ‚vrátit/vracet‘, ‚oplatit/oplácat‘ je dobře odvoditelný významový odstín opětování a napodobování, odtud pak i význam překladu jako (věrné) napodobeniny, otisku, „ozvěny“; tak např. *verbo verbum reddere* znamená přeložit/překládat slovo od slova, doslovně).

Také výraz *položiti*, z celé naší slovní čeledi sémanticky nejprostší, byl schopen vyjadřovat ve starší češtině některé mentální výkony blízké translaci. Především šlo o význam napsat, ev. sepsat (např. *klásti knihy* značilo spisovat, skládat texty knih). Autoři však užívali výrazu *položiti* i tam, kde popisovali proces překladu. Pro žádaný sémantický posun byly nevhodnější takové formulace, z nichž vyplývalo, že pisatel klade dvě různojazyčně jednotky proti sobě (ev. vedle sebe), anebo jednu místo druhé: tím už byly naznačeny základní překladové operace – mezijazyková konfrontace a substituce.

Srov. následující Husovy komentáře k vlastnímu překládání z latiny: *...položil jsem jména knih... latinského pisu proti českému...* (viz *Staročeský slovník*, seš. 18, Praha 1988, s. 597); *...Tu věz, že položil jsem ‚zlatohlav‘, latinsky stojí purpura, jež... jest roucho barvené rybí krví...* (ukázku uvádí Levý 1957, s.42).

Dalším důležitým výrazem z našeho sémantického okruhu je sloveso *vyložiti/vykládati*, ve kterém se uplatňují dva lokomoční odstíny: 1. vzít něco zevnitř a umístit to ven; přeneseně pak: vystavením (zveřejněním) objektu odhalit jeho podstatu, např. objasnit (za pomoci slov) jeho vnitřní smysl, interpretovat; 2. vzít něco odněkud (zevnitř) a přemístit jinam (podobně jako říkáme: *vyjít z domu na dvůr*): zde náš výraz zřetelně vyjadřuje odstín

přenášení, resp. překládání z místa na místo. V souvislosti s translací bylo tohoto slovesa ve starší češtině využíváno zejména ve druhém smyslu, zároveň však vnitřní forma umožňovala vzájemné střetání obou významových odstínů – jak překladu, tak výkladu ve smyslu interpretace. Obdobně byly oba významové odstíny neutralizovány ve výrazu *vykladač* (překlada-
tel? interpret?).

Doklady z Jana Blahoslava přejímáme opět od Levého (1957, s.299n.): *vykládání knih do jazyku našeho z jiných jazyků: ...aby obojí řeči, i té, z níž vykládáš, i té, do níž vykládáš anebo vkládáš, dosti učinil ...* (zde je dokonce naznačeno rozlišení fáze interpretační od fáze překladové ve vlastním slova smyslu: *vykládat /col/ z jazyka originálu a vkládat, tj. ukládat, překládat to do jazyka cílového*). Abstraktnější perspektivu našeho slovesa naznačuje Viktorin Kornel ze Všehrd (ibid., s. 294n.): *Já pak v tomto vyložení obého jsem následoval, více však rozum z rozumu vykládáje než slovo z slova*, kde je silnější důraz na fázi interpretační.

Vidíme, že ve starší češtině bylo k dispozici poměrně široké spektrum výrazů spjatých s překládáním nebo činnostmi, které jsou mu blízké. Podobně tomu bylo zřejmě i v dalších jazycích. Terminologická neustálenost zde svědčí mj. o tom, že překlad jakožto samostatná tvůrčí činnost se dosud neustavil.

Jen sám Jan Blahoslav stačí v uvedeném fragmentu užít šest různých výrazů pro popis translačního procesu: *položiti (...bude se zdát jedna a táž věc dvěma slovy položena)*, *vykládati (též vykládání, vykladač)*, *vkládati, přeložiti, přelévati (verbum de verbo přelévati z jedné řeči v druhou)*; výraz *obrátití* je zde zastoupen odpovídajícím deverbativním výrazem latinským: *in nostra versione* ‚v našem překladu‘ (doslova ‚v našem obrácení‘).

Také ve starších ruských textech nalézáme trsy synonym, srov. např.: *Izoučisja samъ jazykou Permьskomou, ...i knigy Rouskya na Permьskii jazykъ prevede, i preloži, i prepisa*. Nebo: *70 moužъ moudrecъ preloženie preložili, peretolmačili, knigy ot Židovьska na Grečeskyi jazykъ prevedos-ta*.¹¹

2 Zatím jsme se zabývali výrazy pro překládání, chápané jako činnost, a odvozovali jsme je ze sloves lokomočních, jejichž vnitřní struktura a motivace jsou celkem zřetelné. Poněkud jinak je tomu s těmi evropskými výrazy, které prezentují překladaatele jako tlumočníka: tyto výrazy souvisejí po stránce etymologické s úlohou zprostředkovatele mezi dvěma stranami, nebo se samotným promluvovým aktem, a patří často ke starobylejším vrstvám

slovní zásoby, v nichž se původní motivace pojmenování stírá, nebo je výrazně narušena.

2.1 Překlad – zvláště jeho ústní podoba (tlumočení) – je nejméně tak starý, jak staré jsou hospodářské, kulturní a vojensko-diplomatické styky mezi národy a plemeny: při těchto kontaktech nešlo přirozeně o formální přesnost nebo krásu projevu, nýbrž o holý fakt praktické domluvy mezi jednajícími stranami. Při jazykovém vyjádření tohoto vztahu mohl být tedy kladen důraz na slovo (pojem) ‚mezi‘, které signalizuje kontakto-
vý ráz tlumočení nejvýmluvněji. (I zde se v podstatě jedná o lokomoční motivaci pojmenování, protože jazykový kontakt si můžeme představit jako „přemisťování řeči“ mezi partnery.) Srovnej v této souvislosti lat. slovo *interpres* (*inter* ‚mezi‘), které původně označovalo zprostředkovatele při obchodním jednání (na určité souvislosti složky *-pres* se základem *pretium* ‚cena‘ poukazují např. Ernout & Meillet: společný nedochovaný slovesný základ měl vyjadřovat obchodní jednání).¹² Později tento název označoval prostředníka, ev. posla, s jehož funkcí byla úzce spojena i úloha jazykového poradce a dohazovače. Tak se z původního jádrového významu zprostředkování vyvinul význam výkladu i překladu. (Ve starší češtině odpovídá výrazu *interpres* jak *vykladač*, tak *překladač*.) – Zajímavou opozici aktivního a pasivního přístupu k tlumočení textu vyjadřovala dvojice výrazů *interpres* – *expositor* (od slovesa *exponere* ‚vykládat‘ v konkrétním i přeneseném smyslu).¹³

2.2 Poněkud temnější historii má starobylý slovanský název **tlumačь*, který se na slovanská teritoria dostal z východních jazyků (viz Machek, Kopečný, Vasmer aj.).¹⁴ Náš tlumočník (dříve *tlumač*) pochází podle Machka a dalších autorů z takových slov, jako bylo např. kumánské *tylmač*, ujgurské *tilmadž*, osmanské *dilmač* apod. Z téhož zdroje pochází rovněž *Dolmetsch*, *dolmetschen*, které němčina přejala už ve starší době buď prostřednictvím slovanských jazyků, nebo maďarštiny (srov. *tolmács*). Něméth klade tato slova do souvislosti s obecnětureckým kořenem *till/til* ‚jazyk‘.¹⁵ Machek upozorňuje na ev. souvislost s asyrským *targumannu*, resp. *turgumannu* (viz též hebr. *turgeman*, ev. *meturgeman* ‚překladaatel, vykladač‘ (zejm. tóry) a staroarab. *targuman* ‚tlumočník‘). Do evropských jazyků pronikalo toto pojmenování v době křížáckých válek z Byzance a ujímalo se v nejrozmanitějších podobách (srov. zejména podobu *dragoman* ‚diplomatický tlumočník v Orientě‘, ev. *drogman*, nebo středolat. *dragumannus*, ale též fr. *truchement* z ranějšího *drugement* aj.).¹⁶

2.3 Slovanské jazyky disponovaly kromě toho také vlastním, domácím základem **tlk*, který byl obsažen mj. v činitelských jménech jako *tlkovnik* nebo *tlkar* „tlumočník“. Sám základ **tlk* označuje podle etymologických slovníků především v ý k l a d (srov. r. *tolkovanije*), ale také v y k l a d a ě, tlumočníka či překladatele (srov. stsl. *tlk* za řecké *hermeneus* „vykladač, tlumočník“; též význam dosvědčuje Dal i pro starší ruštinu).¹⁷ Protože se jedná o vysoce abstraktní pojmy, dá se soudit, že původně byl význam našeho základu prostší. Pokusme se na základě sémantického profilu celé slovanské čeledi takový „pravýznam“ stanovit, ev. naznačit jeho vývojovou perspektivu.

Do češtiny se slovanský základ **tlk* nedochoval, bohatý materiál však poskytují ruské slovníky. Povšimněme si v nich zejm. následujících výrazů a významů:

tolk: 1. smysl, význam; 2. užitek, prospěch; 3. (*tolki*) řeči, zvěsti; starší významové odstíny: 4. výklad, mínění, názor; 5. specifický výklad, učení (např. sektářské); 6. sekta; 7. (ve starší ruštině) vykladač, tlumočník; **tolkom**: 1. jasně, zřetelně; 2. pořádně, důkladně; **tolkovyj**: 1. rozumný; 2. zřetelný, jasný; 3. výkladový (slovník), komentovaný; **tolkovat'**: 1. vykládat, objasňovat; 2. interpretovat text; 3. tvrdit, říkat, že... aj.

Je pravděpodobné, že původně základ **tlk* označoval celkem nediferencovaně buď akt, nebo produkt řeči, popř. myšlení. Svědčily by pro to i některé souvislosti indoevropské: badatelé zde spatřují příbuzenský vztah např. s lat. *loquor* (*loqui, locutus sum*) „mluvím“, ev. se staroind. *tarkayāti* „předpokládá, rozmyšlí“ (Vasmer). Z původního slabě rozlišeného obsahu se později odštěpovaly významové větve, které se specializovaly jednak pro názvy činností a jejich výsledků (1. řeč → výklad → specifický výklad atd.; 2. řeč → fragmenty řeči → řeči, fáma; 3. řeč → myšlenka, soud → smysl, smysluplnost), jednak pro činitelská jména, jimž patrně předcházela primárnější význam mluvčího (tento nedoložený mezičlánek budeme vykládat metonymickým přenosem: 4. řeč → „nositel řeči“ [mluvčí] → vykladač → tlumočník/překladatel).

3 Chtěli jsme ukázat, jakými různými cestami asi mohlo vznikat pojmenování pro překlad (nebo překladatele), ev. které stránky překladové činnosti odráželo. Dnes samozřejmě nemůže být o tak přímočarém odrazu řeč: jazyk se vyvíjí a původní motivace slov se stírá. Současné koexistující názvy nejčastěji fungují jako přibližná synonyma. Různost výrazů pro překlad v rámci jednoho jazyka byla vyvolána k životu tím, že vznikla potřeba rozlišit některé specifické druhy této činnosti, nebo také odlišit překlad v běžném

slova smyslu od volnějšího nakládání s originálem. Tomuto bohatství názvů značně napomohly jazykové kontakty a vzájemné přejímání (výpůjčky, kalky), vázané často na menší nebo větší významový posun.

3.1 V současných jazycích se obvykle terminologicky rozlišuje překlad ústní od překladu písemného (srov. dvojice výrazů, jako: č. *překlad* ≈ *tlumočení*; pol. *przekład* ≈ *tłumaczenie*; sch. *prevod* ≈ *tumačenje*; r. *perevod* ≈ *ustnyj perevod*; n. *Übersetzung* (ev. *Translation*) ≈ *Dolmetschen*; fr. *traduction* ≈ *interprétation*; a. *translation* ≈ *interpreting* aj.). – Český výraz *tlumočení* znamená ovšem kromě ústního překladu také výklad (interpretaci), resp. přednes uměleckého díla, dále též předávání vzkazu. Naprosto jednoznačné je proti tomu *tlumočnictví* „povolání tlumočníka“ (srov. pol. *zajęcie tłumacza*).

Některé jazyky rozlišují i další specifické druhy překladu. Např. školní překlad z cizího jazyka je francouzsky *version*, do cizího jazyka – *thème*. V angličtině znamená *version* jednak běžný překlad uměleckého díla (např. *an English version of Faust*), jednak školní překlad do cizího jazyka, a konečně – překlad bible nebo její části (např. *the King James Version of the Bible*). – V hebrejštině bylo využíváno jednoho z výrazů pro překlad (*targum*) ve specifickém významu „aramejský překlad bible“ a přeneseně pak i pro označování aramejštiny vůbec (srov. vzdálenou obdobu ve výrazu *bibličtina*, jímž se označovala čeština Bible králické, užívaná ještě v nedávné minulosti evangelíky na Slovensku).

3.2 Jako v jiných případech, tak i v názvech překladu se asymetrie obsahu a formy projevuje kombinací synonymie a polysémie (mnohoznačnosti): na jedné straně je překlad pojmenováván řadou významově blízkých výrazů (synonym), na straně druhé mnohá z těchto synonym sama o sobě patří do polysémických seskupení, v nichž ostatní významové odstíny nemusí mít s vlastním překladem nic společného.

Tak slovo *transpozice* (jako volné synonymum slova *překlad*) znamená převážně přenos v oblasti duchovní: v hudbě jde o převedení skladby do jiné tóniny; v umění jako takovém se často transponuje námět z jedné oblasti do druhé (viz tzv. intersémiotický překlad). Proti tomu další synonymum – *převod* – má řadu významových odstínů, které s překladem nemají už vůbec co dělat (např. *převod hráče* z jednoho klubu do druhého; *převod peněz* nebo *nemovitosti*; *ozubený převod* atd.). Obojí sémantický okruh – abstraktní i konkrétní – spojuje v sobě např. také a. výraz *rendering*, který označuje na jedné straně vedle překladu (ev. převodu) různé druhy dalších uměleckých činností, zejm. interpretačních (např. výtvarné nebo hudební ztvárnění námětu), na straně druhé zcela konkrétní předmět: spodní vrstvu omítky.

Běžným synonymem pro vyjádření té nejjednodušší formy praktického překládání bývá výraz pro řeč nebo dokonce prostá spona. Tak

místo: *Jak bys to přeložil do němčiny?* se spíše zeptáme: *Jak bys to řekl německy?* (nebo ještě jednodušeji: *Jak je to německy?*). Podobně viz a. *How do you say it in German?* (Při konkretizaci dotazu lze užít také formule *What is the English for "veverka"?* = *Jak se anglicky řekne veverka?*)

3.2.1 Poměrně častá jsou synonyma rozlišující překlad přesnější od volnějšího. Zatímco v prvním případě se užívá základního, neutrálního výrazu (č. *překlad*, r. *perevod*), uplatňují se ve druhém případě výrazy s dosud živě pocívaným přeneseným významem, anebo výrazy nějak ozvláštněné. Tak v češtině proti slovu *překlad* stojí tam, kde se jedná o volnější verzi překladového textu, výrazy jako: *převod*, *přepis*, *přebásnění*, *(pře)tlumočení*, *přetavení* aj.; oblíbené jsou rovněž výrazy latinského nebo románského původu, jako *transkripce* ‚přepis‘, *transpozice* ‚přenos‘, *transplantace* ‚přesazení‘, ev. *travestie* ‚převlek‘ apod. – V současné ruštině je ve srovnání s češtinou situace právě opačná: základním výrazem je *perevod* (jemuž tvarově odpovídá náš ‚převod‘), kdežto pro volnější druh translace lze využít staršího slova *pereloženije*. – Němčina vedle základního výrazu *Übersetzung* využívá slova *Übertragung* (doslova ‚přenos‘ neboli transpozice), zatímco pro volnější parafrázi má k dispozici výraz *freie Nachdichtung* ‚přebásnění‘. Atd.

Závěrem lze říci, že s překladem a jeho pojmenováním je to v podstatě stejné jako s jinými obory (a pojmenováními) lidské činnosti: sám obsah této činnosti se postupně vyvíjí, rozšiřuje a specifikuje, vedle toho se však svými vlastními cestami ubírá i vývoj odpovídajícího názvosloví.

Poznámky

^{*)} Za laskavé upozornění na některé prameny děkuji dr. V. Konzalovi a dr. M. Poláčkové. Rovněž děkuji kolegům ze staročeského slovníku za to, že mi umožnili nahlédnout do listkového materiálu.

- ¹ *Slovník spisovného jazyka českého*. 1.vyd. (sv. 1-4) Praha 1971. – 2.vyd. (sv. 1-8) Praha 1989.
- ² Ke kategorii vidu a k tzv. vidové dvojici viz: *Mluvnice češtiny 2, Tvarosloví*, Praha 1986, s.179n.
- ³ Supletivní princip (princip „náhrady“, resp. „výplně“) spočívá v tom, že se paradigma lexému (slovní jednotky) skládá z tvarů, které pocházejí ze dvou nebo i více různých základů (srov. např.: *on/jeho, jemu...; jsem/budu; vzít/brát* aj.).
- ⁴ Všechny varianty uvedeného základu odvozují etymologové od před slovanského (ev. pozdněindoevropského) rekonstruovaného lexikálního kořene **legh-*. Viz např. A. Erhart & R. Večerka, *Úvod do etymologie*, Praha 1981, s.228; V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, 2.vyd. Praha 1968, s.329. – Hvězdička v záhlaví slova značí, že se jedná o předpokládanou (nedoloženou) podobu slova nebo tvaru.
- ⁵ Ke kalkům viz zejm.: J. Filipec & F. Čermák, *Česká lexikologie*, Praha 1985, s. 122n., 221.

- ⁶ Viz: *Česká touha cestovatelská: Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, Praha 1989, s. 487.
- ⁷ Jedním z pravděpodobných vzorů pro stsl. sloveso *přeložiti* ve významu translace by bývalo mohlo být řecké sloveso *metatithenai*, které má obdobnou vnitřní formu. (Některé doklady viz ve slovníku: G.W.H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1978, 1.vyd. 1961.)
- ⁸ V kartotéce staročeského slovníku převažují výrazně doklady s útvarem *překládanie* (materiál pochází ze 14. a 15.století).
- ⁹ Dobové doklady uvádí ve své chrestomatii Levý (1957, s. 317n.). – K Jungmannovi viz: *Slovník česko-německý* Josefa Jungmanna, díl 1-5, Praha 1835-1839; 2.vyd. Praha 1989 až 1990.
- ¹⁰ *Staročeský slovník* obsahuje ve svazku vydaném v r.1984 (*obilé – ožžený*) na s.126 mj. tento doklad: *počátek všem knihám, kteréžto z židovstva [tj. z hebrejštiny] obracuzeme v latinu*. – Slovesa *vertere* a jeho substantivní odvozeniny *versio* se užívá také v současných latinsky psaných pojednáních (nebo résumé) o překládání.
- ¹¹ Viz I.I. Sreznevskij, *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam*, sv.2, Moskva 1958 (dílo vyšlo původně v Petrohradě 1893-1903). – Spřežku *ou* čti jako *u*.
- ¹² A. Ernout & A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine: Histoire des mots*, Paris 1932, s. 885.
- ¹³ „Latinské úvahy středověké, které do jisté míry udržovaly kontinuitu římské teorie, kladou termín "interpres" do protikladu s "expositor" a tím naznačují aktivně interpretační, nikoliv pasivně reprodukční cíle tohoto vykládání.“ (Levý 1957, s.29.)
- ¹⁴ V. Machek, op. cit. v pozn.4, s. 645 (heslo *tlumač*). – F. Kopečný a kol., *Základní všeslovanská slovní zásoba*, Praha 1981, s.386. – M. Vasmer [Fasmer], *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, t.4, Moskva 1973, s.72. (Překlad do ruštiny a doplňky O.N. Trubačev.) – Znak *ь* a *ъ* (tzv. jery) zastupují specifické redukované samohlásky v nejstarších fázích slovanských jazyků. K vzniku těchto samohlásek a k jejich dalšímu vývoji viz zejm.: R. Večerka, *Staroslověnština*, Praha 1984, s. 43n.
- ¹⁵ Néměthův výklad je uveden v ruském vydání Vasmerova slovníku (viz pozn.14).
- ¹⁶ K tomu viz např.: E. Weekley, *An Etymological Dictionary of Modern English*, Vol. 1-2, New York, sl. 474 a 1474.
- ¹⁷ V. Dal', *Tolkovjij slovar' živogo velikoruskogo jazyka*, sv.4, Moskva 1956 (podle 2.vyd. z r.1882), s. 411n.

vlastní bezprostřední budoucností, ani s budoucností jejích dětí. Také německý výraz pro trpný rod (pasívum) *Leideform* se determinologizuje a znamená spíše ‚způsob, forma utrpení‘. Zde může překladatel využít českého spojení *trpná forma* (méně již odborného výrazu *trpný tvar*), která může navodit zamýšlenou konotaci. Hříčku s terminologizovaným a neterminologickým užitím uvedených výrazů v plném rozsahu pochopí patrně jen ten čtenář originálu, který je v jisté míře obeznámen s francouzským a německým systémem slovesných časů a rodů. Překladatel v daném případě vynechal německý ekvivalent francouzského tvaru a neuvedl ani eventuální české neparadigmatické *až budu pomilován* a spokojil se – jako více méně i autorka – s tím, že výraz *druhá budoucnost* v obou významech bude jasný jen těm čtenářům, kteří znají nějaký jazyk, v nichž se vyskytují dva budoucí časy. Celkovému porozumění textu není vynechávka na závadu.

Řešit takovýto problém učenou vysvětlivkou by v překladu výrazně beletristického díla bylo jistě málo únosné.

Poznámky

¹ Approaches to Translation. Oxford 1982.

² H. Schütz, *Julia oder die Erziehung zum Chorgesang*. Berlin 1980. – H. Schützová, *Julie aneb výchova k sborovému zpěvu*. Praha 1986.

V. PŘEKLAD A KULTURNÍ KONTEXT

32 Kulturní kontext, aluze

I když má překladatel o textu, který překládá, celkově jasno, nevyhne se potýkání s jednotlivostmi, na jejichž řešení neexistuje obecný recept. Jednou z nich jsou tzv. aluze. B. Ilek je nazývá kulturní narážky,¹ snad aby je odlišil od materiálních reálií, s nimiž je třeba nakládat jinak. Na řadě příkladů z různých textů pak dovozuje, že přesný překlad takových kulturních narážek často nebývá funkční. K. Dvořák ve svém *Soupisu staročeských exempel*² konstatuje, že srozumitelnost pouhé aluze (tj. bez vysvětlivky) je možná jen při znalosti úplného znění příběhu. Aluze jsou starým problémem původních i překládaných literárních textů. Vzdělancům dřívějších epoch byly srozumitelné narážky biblické a antické, limitoval je v podstatě okruh znalostí na univerzalistickém základě latinském. Při současné explozi překládání z nejrůznějších kulturních oblastí, z nejrůznějších národních literatur nabývá ovšem otázka aluzí zcela jiného rozměru. I sebevzdělanějšímu a sebeodpovědnějšímu překladateli leccos unikne, a z toho, co postihne, lze často přetlumocit jen větší nebo menší část, pokud nechce sáhnout k rozmělnění vnitřními (samozřejmě vždy neúplnými) poznámkami nebo vysvětlivkami pod čarou.

Uvedeme nyní několik příkladů z románu, který vyšel v bývalé NDR a jehož text aluzemi přímo překypuje.³

Hrdinka knihy jede se svým partnerem autem podél Rýna. Text praví:

Sankt Goar und drüben die Lorelei. Wehe, du stellst dir jetzt die berühmte Frage nach der Bedeutung deiner Trauer, wehe, du erzählst die Geschichte, die dir nicht aus dem Sinn geht. Das Märchen aus uralten Zeiten. = Sankt Goar a nad ním Lorelei. Běda, teď si kladeš tu proslulou otázku, co znamená tvůj smutek, běda, vyprávíš historii, která ti nejde z mysli. Báj z pradávnych časů.

Autorka tu počítá s tím, že každý německý čtenář originálu pozná, že tu zčásti cituje, zčásti parafrázuje obecně známou Heinovu báseň o krásné víle, která sedává s rozpuštěnými vlasy na skále Lorelei nad Rýnem, obluje plavce, a ti uchvácení pohledem na ni ztroskotávají. Navozuje se tím neradostné duševní rozpoložení hrdinky. Poučený překladatel ví, že jde o Heina, vyhledá český překlad a zjistí, že se mu do kontextu příliš nehodí.⁴ Zároveň si položí otázku: je třeba nebo žádoucí vysvětlit vnitřní poznámkou, že se tu

parafrázuje Heine? Stává se ostatně častěji, že pro citované verše nebo i prozaické úryvky originálu nelze využít ani dobrý existující překlad, protože obsah je v něm rozložen jinak než v originále nebo je význam úryvku nějak posunut. Nezbyvá, než pro daný kontext pořídit překlad nový.

Na potíže s funkční ekvivalencí naráží překladatel u písní, pořekadel a přísloví zabudovaných v originálním textu. V uvedené knize čteme podivnou větu:

Julia und Gabriel grasen am Neckar, bis sie keinen Pfennig mehr in der Tasche haben.

Významy uváděné pro *grasen* ve slovnících (1. pásti se; 2. posekat trávu) překladateli příliš nepomohou. Dalším hledáním nebo i náhodou pak zjistí, že existuje německá lidová píseň o tom, jak on a ona pasou u Neckaru dobytek a dobře se jim vede – na rozdíl od hrdinů románu. Zjištěný fakt však nelze v překladu prakticky uplatnit a překladatel proto zvolil obecnější:

Julie a Gabriel si žijí u Neckaru, až v kapse nemají ani feník.

Studenti postupimského gymnázia v recesistických staromódních úbořech táhnou poslední den školy městem. Autorka v této pasáži mění vyprávěčskou perspektivu a nechává mluvit samotné studenty:

Wir stimmen irgendeinen neutralen Jubel an. Lützows wilde verwegene Jagd zum Beispiel.

Je to svého druhu hymna nezkrotného a neohroženého voje, houfu dobrovolnických jezdců, kteří v době osvobozenecých válek v Německu (1813) bojovali pod vedením pruského šlechtice von Lützowa proti francouzské okupaci a rozdmýchávali povstání proti Francouzům. Autorem slov je známý básník a člen jízdy Th. Körner. Studenti chtějí provokovat profesory a místní veřejné činitele a činí tak burcující písní, proti které však nelze vznést z oficiálních míst námitky, ačkoli je v daném kontextu jednoznačným protestem proti totalitní, strachem znehybnělé společnosti. Překladatel tu sice sáhl k vnitřní vysvětlivce (*Spustíme nějaký neutrální hlahol. Například o tom, jak dragouni generála Lützowa odvážně bojovali proti Napoleonovi v osvobozenecých válkách*), ale provokativní záměr studentů v překladu přesto není tak zřetelný jako v originále.

V jiné situaci zpívají čtyři chovanci ústavu pro choromyslné kánon:

O wie wohl ist mir am Abend, wenn zur Ruh die Glocken läuten. Bimbam bimbam bimbam.

Bylo možné dvojí řešení: zvolit vnitřní vysvětlivku a text přeložit, nebo sáhnout k substituci a užít českého kánonu. V kontextu nehraje obsahová stránka písně žádnou roli, a proto bylo možno jako funkčně ekvivalentního využít známého a bezpříznakového českého kánonu *Bejvávalo...*

V narážce na Beethovenovu 9. symfonii s *Ódou na radost* bylo třeba upravit standardní český text, aby vyjádřil autorčinu pointu. Jinde zmínka o jedličce okamžitě navozuje německému čtenáři představu vánočního stromku z písně *O Tannenbaum*; v českém prostředí se nějakou všeobecně známou písní vánočního stromek neopěvuje, a nelze tudíž ani vyvolat asociaci adekvátní originálu.

Věta *Pagels Himmel breitet seine Sterne* = *Pagelovo nebe rozprostírá své hvězdy*, kterou začíná jedna kapitola knihy, je jistě dost zvláštní, i když čtenář ví, že Pagel je učitelem a Julie studentkou na dělnické přípravce a že Julie je do učitele zamilována. Nepochopí ji ani německý čtenář, pokud nezná starou píseň německých interbrigadistů ve Španělsku *Spaniens Himmel breitet seine Sterne...* I zde překladateli nezbylo, než se autorčiny finesy vzdát, pokud nechtěl sáhnout k vysvětlivce pod čarou.

Obecně rozšířené pijácké pořekadlo *Wein auf Bier, das rat ich dir* nemá, zdá se, v češtině obdobu a překladatel se uchýlil k vytvoření pseudognomického rčení *Pivo vínem zalíti můžeš*, které může budít dojem, že snad někde třeba regionálně existuje.

Uvedeme ještě jednu aluzi, která zároveň využívá dvojznačnosti slov. V padesátých letech se v NDR vyvíjela snaha zavést pozdrav *Freiheit*, užívaný údajně německými interbrigadisty ve Španělsku, jako oficiální pozdrav zvláště mezi angažovanými mládežníky a funkcionáři, ale pozdrav se neujal. Autorka vytvořila v románu situaci odehrávající se v padesátých letech, v níž proti sobě stojí slovo *Freiheit* jednak ve funkci příznakového pozdravu, jednak s obecným významem 'opak nesvobody'. V překladu bylo třeba výraz *svoboda* zachovat, protože v kontextu hraje klíčovou roli, ale zároveň bylo nutné českému čtenáři vnitřní vysvětlivkou naznačit, k jakým denotátům slovo odkazuje.

Teoretikové i praktičtí překladatelé se již smířili s tím, že při překladu – zejména uměleckých děl – se některé informace originálu ztrácejí. Pokusili jsme se na řadě příkladů ukázat, že tím nemusí být vinna nemožnost překladatele nebo nedostatečnost výrazových prostředků v cílovém jazyce, nýbrž zakotvenost originálu v určitém prostředí, v tradici vlastní národní literatury. Mnozí překladatelé se snaží kompenzovat tyto ztráty na jiných místech textu a tento postup se vcelku pokládá za legitimní, i když jde o vědomé překladatelovy zásahy do originálního textu, které se nemohou stát pravidlem. Překladatel tím není zproštěn profesionálního závazku přeložit text jako celek co nejpřesněji.

Poznámky

¹ B. Ilek, Kulturní narážky v textu, *Slavica Pragensia* 24, 1981 (1984), s. 16n.

² K. Dvořák, *Soupis staročeských exempel*, Praha 1978, s. 10.

³ Helga Schütz, *Julia oder die Erziehung zum Chorgesang*. Berlin 1980. – Helga Schützová, *Julie aneb výchova k sborovému zpěvu*. Praha 1986.

⁴ První strofa Heinovy básně zní:

*Ich weiß nicht, was soll es bedeuten,
daß ich so traurig bin;
ein Märchen aus uralten Zeiten,
das kommt mir nicht aus dem Sinn.*

Překlad Pavla Eisnera:

*Já nevím, co duši mi hraje,
že dnes tak smuten jsem;
ta dávná, dávná báje,
mám pořád ji v srdci svém.*

Slovo *wehe* 'běda', kterým začíná citát, je v Heinově básni až v předposlední, páté strofě.

33 Takzvané věci nepřeložitelné

Na takzvané věci nepřeložitelné zastává teorie překladu v krajních polohách dva protichůdné názory. Jednou krajností je tvrzení, že přeložit lze všechno, druhou je názor, že každý umělecký text překladem něco ztrácí.

Problém přeložitelnosti, jak známo, nesouvisí s rozdíly systémů východiskového jazyka a češtiny přímo, nýbrž s konkrétní aplikací těchto rozdílů. Jde o to, zda lze, či nelze zachovat jedinečnost formy a obsahu původního literárního díla při nutné výměně jazykového materiálu. V literatuře o překladu a překládání se setkáváme s různým pojetím tzv. věcí nepřeložitelných. Zatímco většina teoretiků i praktiků překladu vidí tento problém právě v oné jedinečnosti a neopakovatelnosti vztahu formy a obsahu uměleckého textu ve všech jeho prvcích i v celku (Levý 1983), bulharští teoretikové S. Vlachov a S. Florin chápou problém nepřeložitelnosti mnohem konkrétněji, především jako široce pojatý problém překladu reálií, na něž navazují i idiomy, jména, oslovení, nespisovné a jinojazyčné prvky, termíny apod.¹

P. Eisner sledoval vztah formy a obsahu v té nejkrajnější podobě, tj. všiml si zvukové a obsahové stránky slov i tam, kde nejde o funkční čili záměrné využití formy v obsahu uměleckého textu. Vycházel ze zkratkovitých abstrakcí, metaforizace každého pojmenování a upozorňoval na jejich asociativní, etymologické, případně onomatopoické hodnoty. Tak dospěl k závěru takřka absurdnímu, že totiž ani n. *der Frühling*, ani a. *spring* nelze ve všech aspektech přeložit českým slovem *jaro*, nebo že česká expresiva *vyčouhlý*, *vykutálený*, *obejda*, *držgrešle* nemají ekvivalenty v žádném jiném jazyce.² A byl to právě P. Eisner, kdo se ve své překladatelské praxi snažil tento svůj základní axiom tak odvážně a zároveň tak úspěšně vyvracet.

Příkladem názorového protikladu, tj. „víry v přeložitelnost všeho“, je stanovisko G. Šengelího uváděné Etkindem, že totiž prakticky každý kalambur lze přeložit. Ostatně i sám Etkind je spíše optimistou než skeptikem.³ Soudobá teorie překladu uvažuje o problému přeložitelnosti zpravidla ve vyhraněnější podobě, tj. sleduje funkční návaznosti formy a obsahu překládaného literárního textu, jejichž největší frekvence je bezesporu v textech básnických a jež jsou vesměs plodem jazykové kreativity.

Funkční návaznost formy a obsahu, z níž vyplývají obtíže přeložitelnosti, však není omezena jen na literární text. Nejčastěji se uplatňuje ve slovních hříčkách (v podobě různých sloganů, anekdot apod.) i v běžné komunikaci, srov. např. n. *Wer rastet, der rostet* v sémantickém překladu *Kdo odpočívá, ten rezaví*, což, má-li i v českém převodu fungovat jako slogan, je třeba převést, případně substituovat tak, aby byl i v české podobě obsah vázán na eufonii (např. *Kdo si rád pohoví, ten brzy zrezaví* apod.).

Typologie funkčních souvislostí formy a obsahu textových prvků dosud neexistuje a je otázka, zda je v obecné a vyčerpávající podobě vůbec možná. Pokusíme se tedy alespoň upozornit na některé typy.

Slovní hříčky ve východiskovém jazyce mohou být založeny na homonymii, polylexii či synonymii takového druhu, že k nim nelze v češtině nalézt protějšky s odpovídající strukturací. Tak a. titul básně *Exits* (*exit* jako *východ* i jako lékařský termín *exitus*) nelze s ohledem na kontext přeložit bez obsahové ztráty pouhým jedním slovem, nýbrž např. jako *Exity a východy*, příp. *Odchody a východy*.

K obtížně přeložitelným prvkům patří také funkční využití gramatického rodu substantiv, především při personifikaci předmětů (např. sch., bulh., maked. *topola* 'topol' využité jakožto femininum při zosobnění ženy v milostné básni). Podobné problémy (tj. v souvislosti s personifikací) vznikají přirozeně i v překladech z jazyků geneticky vzdálených, srov. např. n. *der Tod* (mask.) ≈ *smrt* (fem.), *die Sonne* (fem.) ≈ *slunce* (neutr.), *die Fichte* (fem.) ≈ *smrk* (mask.), *die Trauer* (fem.) ≈ *smutek* (mask.) apod.

Kategorie eufonických prostředků navazujících na obsah, jež je nejčastěji využívána v poezii, zahrnuje mnoho typů. Patří sem mj. etymologické slovní hříčky, např. n. *Brecher* ≈ *Verbrecher* 'drtič ≈ zločinec', aliterační využití shodného znění slov, např. r. *volja vseh vol'neje vol'...!...bolej vseh bol'neje bol'* (A. Blok), n. *Wort und Wert, Baum und Bach* apod., využití shodného znění slov a slovních spojení, např. r. *Večer utech, / U tech smelych berez...* (Chlebnikov) aj.

Zvláštní kategorií z hlediska přeložitelnosti je využívání narážek na rovině slova, syntagmatu i věty. Na rovině syntagmatu a věty tu samozřejmě

nejde ani tak o překlad idiomatických spojení, jež mají v češtině nezřídka pragmatický ekvivalent (srov. a. *trim one's sails to the wind*, n. *den Mantel nach dem Wind drehen*, r. *deržat' nos po vetru* = č. *kam vítr, tam plášť*), nýbrž o případy, kdy je idiomatických spojení využito v nových obrazných formacích.

Patří sem nejrůznější modifikace ustálených spojení a slov, například logické analogie nebo logické opaky existujících výrazů, srov. a. *businessgirl* jako protějšek k *businessman*, využití ustálených spojení ve významu přeneseném i doslovném, jako např. a. verše *The yawning sack holds economic murder / And wives and children fill it with their clamour* ≈ *Zející pytel [vyhazov] obsahuje existenční vraždu / a manželky a děti jej naplňují nářkem*¹ jsou založeny na dvojnáčnosti slova *sack* (na významu spisovném a hovorovém), proto musí český překlad hledat podobný dvojnásobný ekvivalent, který by zachoval slovní hříčku: *Vzdouvající se padák je existenční vražda / a manželky a děti ho zatěžují nářkem*.

Také jazyková komika patří k problémové oblasti, kde se často setkáváme s nepřeložitelností, jí však je věnován zvláštní výklad (viz kap.22). Uvedené příklady jen letmo naznačují situace, v nichž se zcela právem uvažuje o nepřeložitelnosti. Je zřejmé, že obě krajní stanoviska k problému nepřeložitelnosti jsou zjednodušující, že je třeba řešit každý případ zvlášť. Míru nepřeložitelných prvků mezi kterýmkoli východiskovým jazykem a češtinou lze sotva kvantifikovat, je pohyblivá, závislá na stupni jazykové kreativity každého literárního textu a v jednotlivostech na víceméně náhodných shodách či rozdílech obou jazyků a kulturních kontextů. Při řešení takových situací sotva pomůže teorie, překladatel se musí spoléhat jedinečně na vlastní tvořivost a vynalézavost.

Poznámky

¹ S. Vlachov & S. Florin, *Neperevodimoje v perevode*. Moskva 1980.

² P. Eisner, O věcech nepřeložitelných, *Slovo a slovesnost* 2, 1936, s. 230-238.

³ Je. Etkind, *Poezija i perevod*, Moskva 1963, s. 39-71. – Srov. též Ch. Pagnouille, *Translating poems: A precarious balance*, *Babel* 38, 1992, 3, s. 139-148.

34 Jazyková etiketa v překladu

Jazykovou etiketu lze pokládat za součást norem, jejichž respektování společnost vyžaduje a zajišťuje tak optimální interpersonální komunikaci. Sémantická a gramatická struktura výrazů je ve všech jazycích určena pragmaticko-sociálními faktory, k nimž patří mj. postavení partnerů komunikace (sociální symetrie nebo asymetrie), sociální úloha

adresáta (např. otec, zákazník, učitel, pacient), charakter vztahu mezi partnery (formální, neformální, pozitivní, negativní), situace mezi partnery (soukromá, oficiální) apod.¹

K vyjadřovacím normám jazykové etikety řadíme oslovení, pozdravy, seznamovací obraty, vyjadřování žádostí, díky, blahopřání, soustrasti, omluvy, uznání, poklony, pokárání atd. Kromě lexikálních a frazeologických prostředků, jež se většinou v jazykové etiketě uplatňují, setkáváme se v češtině (také v němčině, francouzštině a rovněž i v ruštině a dalších slovanských jazycích) i s prostředky morfologickými ve formách tykání, vykání, případně ve starší češtině ve tvarech onkání a onikání.

Problémy při překladu vznikají buď z rozdílu v prostředcích jazykové etikety ve východiskovém jazyce a v češtině, anebo z rozdílu v užívání těchto prostředků, podmíněných odlišnou společenskou situací. Vesměs jde však o takové prvky textu, pro něž se v češtině hledá funkční ekvivalent.

S existencí rozdílných prostředků v obou jazycích si překladatel obvykle poradí snáze než s jejich rozdílným užíváním. Tak např. překladatel z ruštiny ponechává v oslovení cizí osoby křestní jméno s patronymikem, případně je zamění příjmením, strohé oslovení příjmením zpravidla doplní, např. *pane Zybkině*; překladatel z angličtiny vynechá případné křestní jméno manžela u příjmení vdané ženy, většinou celkem bez problémů najde funkční ekvivalenty, tj. výrazy a obraty, jež jsou v češtině v podobných situacích běžné.

Rozdílné prostředky v jazyce východiskovém a cílovém jsou častým překladatelským problémem u tzv. honorativ, tj. forem tykání a vykání, zvláště tam, kde je jejich rozlišení funkční, tj. kde se váže na určitý obsahový nebo estetický záměr literárního díla. Český překladatel Puškinova *Evžena Oněgina* je v tomto ohledu např. ušetřen problému, co si počít se známými partiiemi Tatjánina dopisu, zatímco překladatel do angličtiny musí vyřešit funkční odstínění hrdinčina kolísání mezi tykáním a vykáním, jež je výrazem jejího citového napětí (*...Ja k vam pišu... Ty v snovidenijach mne javilsja... No mne porukoj vaša čest'...*), jinými prostředky.²

Překladatel do češtiny musí zase řešit případy opačné, tj. musí rozlišovat, kdy např. v anglickém textu situace odpovídá českému tykání a kdy vykání. Už J. Levý se zmínil, že o českém překladu anglického *you* lze napsat celou studii, a ilustroval to na překladech Shakespearových textů, v nichž bez zjevného podnětu originálního znění kolísá mezi tykáním a vykáním též překladatel (Levý 1983). Rozdílná řešení anglického *you* a morfologicky nerozlišených tvarů imperativu dokládá ostatně i mnoho jiných textů, mezi

nimi i čtyři překlady Carrolovy *Alenky v říši divů*: a. *speak English* tu řeší dva překladatelé jako *mluvte*, dva jako *mluv*.³

Překladatelské problémy vznikají také při převádění shodných jazykových prostředků ve shodné platnosti, avšak v rozdílném užití. Překladatel z bulharštiny musí například často řešit společenskou asymetrii, jež neodpovídá českým společenským konvencím, např. situace, v nichž nadřazený muž tyká podřazené starší ženě, zatímco ona jemu vykává, případně kolísání mezi symetrií a asymetrií tam, kde naše domácí konvence uplatňuje komunikační symetrii. Prostředky jazykové etikety někdy mohou korespondovat i mezi jazyky geneticky nepřibuznými, a tak třeba boдрé familiární oslovení v 1. os. mn. čísla, jako a. *How are we today?*, n. *Wie geht es uns heute?*, r. *Kak my sebja segodnja čuvstvujem?* má v češtině dokonalý formální i funkční ekvivalent: *Jakpak se dnes máme?*

Zdvořilostní obraty při překladu většinou nepůsobí obtíže. Volba českého ekvivalentu je tu vesměs otázkou znalosti, nikoli překladatelské vynalézatovosti, a to jak znalosti komunikativní, tj. etiketní hodnoty originálního výrazu, tak i jeho kontextu. Bez znalosti kontextu lze sotva přeložit b. *zapovjadaj, zapovjadajte*, neboť odpovídá zdvořilostním výrazům nespecifikovaným, jako *prosím, račte*, ale i specifikovaným, jako *pojdte dále, poslužte si, berte si, posadte se* apod. Právě tak je třeba znát kontext u a. *I am afraid*, jež odpovídá českému *obávám se a bohužel*. Jen v kontextu lze správně přeložit větu *I am afraid, I haven't got that book* = *Obávám se, že tu knihu nemám* i *Tu knihu bohužel nemám*, zatímco věta *I am afraid, I haven't a telephone* = *Bohužel nemám telefon* je jednoznačná i bez kontextu.

U některých zdvořilostních obrátů se sémantický a funkční ekvivalent kryjí, u jiných nikoli. Srov. např. b. *kažete!* 'řekněte, mluvte', jež odpovídá svou komunikační hodnotou č. *co si přejete?*, nebo r. *Nu, čto vy!*, odpovídající č. *Ale jděte!*, *Ale prosím vás!*; *vinovat* = *omlouvám se*; *prošu izvinenija* = *omluvte mě, prosím; ne serdites'* = *nezlobte se* apod.

Výrazy a prostředky jazykové etikety patří k těm prvkům literárních textů, jejichž správný překlad je sotva myslitelný bez znalosti nejen jazyka, ale i prostředí, o němž text pojednává.

Poznámky

¹ M. Rulfová, Problematik der sprachlichen Etikette im Tschechischen. - In: *Linguistica X*, Praha 1984, s. 79-100.

² E. Osers, Some Aspects of the Translation of Poetry, *Meta* 23, 1978, 1, s. 7-19.

³ A. Macurová, K problémům překladu pragmatických charakteristik textu. - In: *O překládání literatury pro děti a mládež*, Praha 1988, s. 18-29.

35 Oslovení jako překladatelský problém

Motto:

Marcellus

Vy máte školy, Oslovte to vy!

Shakespeare

Oslovení patří do skupiny těch problémů, které (samozřejmě i při dobrém překladu) signalizují cizost originálu, jinak řečeno „dodávají mu lokální či temporální kolorit“. Otázka, má-li být na přeloženém textu znát jeho provenience, či nikoliv, patří do série těch kontroverzních názorů, které jsou v překladatelských kruzích neustále předmětem diskuse (dále jde o to, má-li být překlad pěkný či věrný, aktualizovaný či neaktualizovaný apod.). Spolu s oslovením patří mezi tyto signály i pozdrav, vlastní jména v celém svém rozsahu, realie, částečně frazeologismy apod.

Abychom mohli správně chápat oslovení jako překladatelský problém, připomeneme si některé okolnosti známé z běžné denní praxe, z životní zkušenosti i z jejich umělecké transpozice. Je pochopitelné, že závažnost oslovení (nebo vůbec jeho výskyt) je v literatuře dána žánrem: např. drama, jehož základním textovým schématem je dialog, má oslovení jako inherentní, textotvorný i stylotvorný element. Podobně je tomu v těch pasážích beletrie, ev. i jiných žánrů, kde je dialog prezentován.

Oslovení je především problém sociologický. Promítá se do něho vztah společenské hierarchie (nadřazený, podřazený), někdy i kvalifikace (akademické tituly), věkové rozdíly (starší, mladší), osobní vztahy nejrozmanitějšího druhu, jako povýšenecký aj. Oslovování hodnostářů (světských či církevních) tvoří samostatný problém (*Vaše Excellence, Vaše Svatosti*; ruské oslovení hodnostářů *Vaše Vysokoprevoschoditel'stvo*) a vyžaduje znalost dobových realii.

Do oslovení se promítají i určité konkrétní fáze historického vývoje, tendence spontánní i institucionální. Převratnými společenskými změnami bylo motivováno např. francouzské oslovení *citoyen* = *občane*, a též ruské *tovarišč* = *soudruhu*.

V systému komunikačních vztahů má tak oslovení své prvořadé místo. Zajímavé je proto sledovat, jak hlubší společenská přeměna je provázena především masovou, jednoznačnou a přímočarou změnou oslovení. Návrat k tradičnímu českému oslovení pane, paní, k němuž došlo před našima očima, je zajisté nejmarkantnějším jazykovým symptomem hlubokých společen-

pane Nováček, Nováček, pane, Janička, pole

ských přeměn. Institucionalizované oslovení *soudruhu* (v úředním styku, ve škole, v armádě) se redukovalo na okruh příslušníků strany, z něhož vzešlo.

Ostatně i v době paušálního oslovování *soudruhu* (*soudružko*) byla jistá diference. Toto oslovení nepřipadalo v úvahu, šlo-li o pacienta, který oslovuje lékaře; naopak bylo monopolizováno ve spojení s titulem *akademik*. To vše mělo jistě své logické opodstatnění.

Z hlediska čistě lingvistického lze říci o oslovení *soudruhu* tolik, že bylo faktorem fixujícím náležitou podobu vokativu (pátého pádu): jediné *soudruhu Vaňku*, ale ve spojení s oslovením *pane* slyšíme zpravidla *pane Vaněk* (vedle náležitého *pane Vaňku*).
X PANE SIEC ← PANE SEUCIE?

Ve styku s různými institucemi jsme měli do nedávné doby možnost se setkat s řadou případů oslovení neadekvátního. Např. na bytové komisi oslovila referentka žadatele „*Podívejte se, Skořepa...*“ Případy, jako „*Novák, pojď sem,*“ nebo dokonce „*Novák, zpívám,*“ jsou již situačně příznakové. Čeština má dosud živý tvar pátého pádu (na rozdíl od ruštiny, kde vokativ vymizel jako kategorie) – a je dobré jej užívat.

Oslovení je třeba považovat za součást komunikační etikety, nebo dokonce komunikační etiky. Víme, že se sluší před vlastní promluvou partnera oslovit, a to náležitě. Na vhodně zvoleném oslovení záleží často úspěch, či neúspěch. Dnes již vymizely z oběhu i z paměti příručky poučující o tom, jak oslovit státního návladního, jak abatyši atd. Ale potřeba podobných příruček se začíná znovu pocítovat, a to v souvislosti s oživením veřejného života, s postupným rušením odumřelých standardů, s rozvojem diskusních možností, ať již na půdě parlamentu, či na jiných veřejných shromážděních, na mezinárodních odborných fórech apod.

Způsob oslovení však souvisí organicky i s charakterem jazyka, z něhož se překládá a do něhož se překládá. Např. při překladu z angličtiny musí překladatel řešit otázku tykání či vykání, při překladu z ruštiny otázku patronymik.

V lužické srbštině nepůsobí obtíž překládání běžných oslovení, jako *knježe Šubrto* ≈ *pane Šubrte*, ev. pouze *knježe* ≈ *pane*, jindy pak v nominativní podobě *knjez doktor* ≈ *pane doktore*, *knjez inspektor* ≈ *pane inspektore*; nebo: *knjejni Brokova* ≈ *paní Broková*, *knježna Wagnerec*, *knježna Holanec* ≈ *slečno Wagnerová*, *slečno Holanová*. Zde bychom chtěli upozornit na specifičnost příjmení neprovdané ženy (*Holanec*, *Marja Kubašec*), podobně jako v polštině (*Skubljanka*, *Smędzanka*).

Na okraj lze připomenout, že vokativy celé řady lužickosrbských mužských jmen vlastních (ale i obecných) mají zakončení na -o: *Jano*, *Tomašo*, *Hinco*; *nano* = *otče*, *wujo* = *strýčku*, *džedo* = *dědečku*, *šefo* = *šéfe*.

Oslovení žen, jako *mačerka* ≈ *maminko*, *Dašenka*, *sotra Magda* (sestra v nemocnici) apod. jsou celkem bez problémů.

Problémy s překladem oslovení jsou tím větší, čím vzdálenější jsou si kulturní systémy východiskového a cílového jazyka. Příkladem značné kulturní vzdálenosti je vztah češtiny a jihoslovanských jazyků (srov. kap.36).

V souvislosti s překládáním z angličtiny jsme se zmínili o otázce tykání a vykání. Avšak i v jazycích, v nichž se tykání a vykání rozlišuje, nejsou vždy případy jednoznačné. Zatímco se např. v současné češtině rodičům tyká, starším způsobem bylo vykání (to se nyní uplatňuje někdy ve vztahu k rodičům partnera). Proto i při překladu románu z venkovského prostředí nebo románu historického ponecháme vykání.

Při vykání se jazyky mohou lišit v tom, je-li v adjektivních (ev. participiálních) tvarech shoda podle smyslu (kdy se zde rozlišuje rod), např. v češtině *Vy jste přišel pozdě* ≈ *Vy jste přišla pozdě*, nebo shoda gramatická (podle kategoriálního statutu zájmena): v ruštině *Vy přišli pozdno* je možné říci o ženě i muži.

S výrazem úcty souvisí i užívání 3. osoby v polštině: *Niech pan siada; Niech pani siada; Jak pani myśli? Jakie jest nazwisko pańskie?* Oslovování pomocí 3. osoby, dříve užívané, např. *Zahrála to ještě jednou!*, nebo *Pane K., co oni tomu říkají?* (srov. n. *Was sagen Sie dazu?*), není v současné češtině živé.

V česko-ruských kontaktech, především přímých, ale též při překládání beletrie a dramatické tvorby je otázka oslovení složitá především proto, že v ruském současném úzu chybí slovo *pan*, *paní*, *slečna*, které by se dalo jak užívat samostatně, tak i kombinovat s příjmením. Svého času se v ruských časopisech diskutovalo o tom, jak silně v ruštině chybí vhodné označení pro neznámou, dospělou ženu (*graždanka* se všude nehodí, *devuška* je problematické) a navrhovalo se zavést opět oslovení *baryšnja* (občas se s ním ostatně v ruském prostředí lze setkat), *sudarynja*. V politickém a úředním jednání na nejvyšší úrovni však ruština stabilně užívá označení *gospodin*, *gospoža* (*gospodin Regan*, *gospoža Regan*). Běžné je i na konferencích s mezinárodní účastí oslovení *Damy i gospoda!*

Otázka oslovení je problémem nejen ve vztahu Nerusa k Rusovi, nýbrž – a to snad ještě ve vyšší míře – Rusa k Nerusovi. Oslovení (a vůbec identifikace) osoby patronymem ve spojení s křestním jménem, nikoliv příjmením, jak je zvykem v mimoruské oblasti, klade značné nároky na paměť, která není v tomto směru u Nerusů trénována. Při svém pobytu se cizinec setká s celou řadou osob, které jsou pro něho nové nebo které zná, jak je v odborném styku běžné, podle příjmení z jejich publikací. Ruský

mluvčí zase na druhé straně ví, že má-li oslovit německého, českého či jiného kolegu, musí rovněž uvažovat o výběru oslovení. Rusové např. vědí, že se v češtině patronyma neuzívá, a proto jím nyní cizince (pokud nejde o déle trvající pobyty či naturalizaci) neoslovují; považují pak často za adekvátní oslovovat české kolegy pouze křestním jménem. To ovšem adekvátní oslovení dospělé osoby v češtině není, a tak vzniká nežádoucí asymetrie. Oslovení jako *professor Gard, kollega Dvoržakova*, které bychom mohli považovat za adekvátní, se užívá teprve postupně, a to především proto, že se ruským mluvčím zdá příliš oficiální.

Zajímavé jsou rozdíly v oslovování s titulem. Tituly jako *doktor, profesor* se v češtině užívaly donedávna ve spojení s obecným *pane, soudruhu, paní, soudružko: pane profesore, paní profesorko, soudružko docentko*; nyní se jednoznačně stabilizuje oslovení *pane, paní* (též *pane kolego, paní kolegyňe*). V němčině je běžné oslovení *Herr Professor, Frau Professor, Herr Direktor*. Výjimkou však není ani oslovovat vysokoškolské profesory pouze příjmením – *Herr Tellenbach* (to by v češtině vhodné nebylo). Ve francouzštině obdobně (avšak s určitým členem): *Monsieur le professeur*, avšak též *mon professeur*. Naproti tomu v bulharštině: *akademik Dinekov, doktor Spasova*; též v ruštině: *professor (Kubrjakova), skažite...; doktor, bud'te ljubezny...* Cizince lze rovněž (a to nejlépe) oslovovat pomocí titulu a příjmení: *professor Gard, docent Bjuler*. Tento typ (tj. bez obecného jména) odpovídá anglickému *professor* (srov. oslovení *doktore*, jde-li např. o primáře oslovujícího kolegy). Je třeba upozornit, že v ruštině nikdy nebylo možno kombinovat *tovarišč professor*.

Při oslovování (a vůbec identifikaci) *žen* hraje v češtině (i jině) svou roli přechylování, např. *paní doktorko*. Oslovení *paní doktor* nebo snad dokonce *paní doktore* (srov. v polštině standardní *pani doktor*) zní v češtině strojeně.

V ruštině má přechylování nesrovnatelně užší možnosti než v češtině; zde jde o ženu, poznáme buď z příjmení (*professor Kubrjakova*), nebo z křestního jména (*Valerija Štern*), eventuálně ze složeného slova: *Pervaja ženščina-kosmonavt (první kosmonautka – Valentina Tereškovová)*. Křestního jména užívá čeština především samostatně, a to při tykání, ale též při vykání, např. mladším kolegům (oslovení typu *slečno Věro*, nebo snad historické *panno Lenko*, dále *paní Heleno*, či snad dokonce *pane Václave*, tj. ve spojení s obecným názvem a s vykáním (všechny tyto typy mají omezený okruh užití a jsou podmíněny určitým sociálním kontextem: oslovují se tak např. kadeřnice, dámy z vybrané společnosti apod.). Naproti tomu v polštině je tento typ naprosto běžný (např. při reportážích apod.).

Lze říci, že ve srovnání s jinými jazyky klade čeština váhu na *příjmení*, a to ve spojení s obecným oslovením *pane, paní*. Samotným příjmením oslovuje učitel žáky ve škole (při oslovování dospělých osob pouze příjmením jde jak v češtině, tak i v jiných jazycích, např. v angličtině, vždy o signalizaci společenské hierarchie, např. o vztah nadřazeného k podřazenému).

Případy, kdy se příjmením oslovují žáci mezi sebou, pak skýtají vhodnou příležitost k parodování (srov. Mach a Šebestová). Tím se ovšem dostáváme k *funkčnímu posunu* oslovení; familiární s mírně žertovným podtextem jsou v ruštině ty případy, kdy se křestním jménem a patronymem (r. *imja-otčestvo*) oslovují manželé: *Nu, Raisa Maksimovna, pojechali!* Nebo: *Stepan Petrovič, ty už ne pej!* K otázce oslovení v ruštině lze ještě dodat, že užití jména po otci, tj. patronymika, samotného, např. *Maksimyč, Rudol'fič, Savvič*, je archaické a substandardní. V literatuře se s ním setkáváme v situacích z vesnice, je charakteristické pro starší generaci apod.

Praxe je taková, že se oslovení pomocí křestního jména a patronymika v českém překladu z ruštiny ponechává. Tento typ oslovení je pak velice výrazným signálem cizosti, tj. signalizuje i lingvisticky nepřilíš školenému čtenáři, že jde o autentické ruské prostředí (ať již v Rusku, či v emigraci apod.).

V diplomatickém protokolu má své místo oslovování hlavy státu. Jde-li o prezidenta, užívá čeština oslovení *pane prezidente*, ruština *gospodin prezident* (dříve jen pro západní politiky), franština *Monsieur le président* apod.

S určitým jazykem, tradicí i kulturou je spojeno nejen užívání oslovení standardních, bez citového zaujetí, *nýbrž i oblast emocionální*, a to *včetně obou pólů* – od přívětivého, vlídného *postoje až k nepřátelskému, nevlídnému, pohrdavému vztahu*. Např. samostatným problémem je ruské oslovení *golubčik*, ukrajinské *holube*, polské *kochany* apod. Lze tu podle situace vybrat ekvivalenty, jako *má zlatá, můj milý, holenku, ve slovenštině zlatko*, či substantivizované adjektivum *moja*. Zajímavá jsou i slovenská oslovení, jako *profesorko, šéfinko*, dříve též *súdrženko* (pro muže), *paní kolegyňka* aj. Svou roli zde hraje i deminutivum, tj. podstatné (i přídavné) jméno zdrobnělé, o němž pojednáváme ve stati věnované vlastnímu jménu.

D.S. Lichačev, nestor ruské filologie, uvádí zajímavý příklad oslovení:¹ „Přijela ke mně do Komarova mladá překladatelka z Francie. Překládá dvě moje knihy. ... Je přirozené, že Françoise má mnoho potíží s citáty ze staroruských textů a ruského folklóru. ... "Ptala jsem se ve městě jedné starší ženy, jak najít ulici, kterou jsem hledala, a ona mi řekla dceruško." "Ano,

to je právě ono, Françoise, chtěla na vás promluvit přívětivě." "Chtěla tedy říci, že bych mohla být její dcerou? Ale cožpak nepoznala, že jsem cizinka?" Rozesmál jsem se. "Ale ovšemže poznala. Právě proto vás nazvala dceruškou, že jste cizinka, že jste v tomto městě cizí..."¹

Poznámky

¹ D.S. Lichačev, Zаметки о русском, *Novyj mir* 1980, č.3, s. 13. (Překlad: O tom, co je ruské, *Sovětská literatura* 1983.)

36 Oslovení v překladech z jihoslovanských literatur

Je známo, že problémů s překladem oslovení a titulů je tím více, čím vzdálenější jsou si kulturní systémy východiskového a cílového jazyka. Příkladem značné kulturní vzdálenosti je vztah češtiny a jihoslovanských jazyků, třebaže to jsou jazyky geneticky příbuzné. A protože se u nás z jihoslovanských literatur již tradičně hojně překládá, povšimneme si problému oslovení z této oblasti podrobněji.*

Celá řada oslovení zdvořilostního úzu není z hlediska překladu problematická, neboť český lexikálně korespondující prvek bývá většinou i funkčním ekvivalentem. Srov. sch. *gospodine* = *pane*, *gospodjo* = *paní*, *gospodjice* = *slečno*, b. *gospodine* = *pane*, *gospožo* = *paní*. Problémy vznikají při překladu někdy tam, kde oslovení v originále zároveň plní charakterizační funkci z hlediska příslušnosti k jinému jazykovému prostředí. Pokud tento signál směřuje k některému ze světových jazyků (při osloveních *Herr*, *Frau*, *monsieur*, *mademoiselle*, *madame*, *signore*, *mister*, *Domine*, *Illustrissime*, *Herr Hofrat*, *meine Herrschaftien* a další latinské, německé, anglické, francouzské, italské, maďarské aj. výrazy, charakterizující dobové společenské prostředí), nebývá problém daný signál v téže formě zachovat i v překladu. Horší je to s nesčetnými tituly původu tureckého a řeckého, jejichž význam běžný čtenář nezná. Jsou to především turecká oslovení *efendi(m)*, *čelebi*, *ago* ‚pane‘ a řecká *kire* ‚pane‘ a *kirijo* ‚paní‘. I tato oslovení bývají v českých překladech z bulharštiny ponechávána v původní podobě, ač je nutno, na rozdíl od výrazů převzatých ze světových jazyků, vysvětlovat je zpravidla v poznámkách. V těchto případech lze sotva hledat nějaké funkční ekvivalenty, je však samozřejmě možné řešit únosnost těchto cizích lexikálních prvků v českém

* Za materiál týkající se srbocharvátštiny děkuji autorce nepublikované přednášky na toto téma – Ireně Wenigové.

textu metodou náznaku neboli omezenou frekvencí. Ve starších překladech z bulharštiny se setkáváme i s přepisem dvouslovných tureckých oslovení, např. *bej efendi*, *konsulos efendi*, *šerife ago* apod. Oslovení *chadži* (v muslimském i v pravoslavném smyslu v bulharštině i srbocharvátštině) nelze překládat. Některé tituly tureckého původu, jež se vyskytují především v literatuře psané srbocharvátsky, jako např. *válí*, *kádí*, je možno překládat, jiné, k nimž patří *muezin*, *kajmakam*, *muteselim*, *beglerbeg* apod., lze vysvětlit malou vsuvkou, nikoli samozřejmě v přímé řeči. Jen hrstku pojmů tohoto druhu – třeba slova *paša* či *vezír* – netřeba překládat ani vysvětlovat.

Literatura psaná srbocharvátsky je literaturou čtyř oblastí rozdílného duchovního a politicko-sociálního vývoje a morálně společenských tradic, a proto zde překladatel zápolí s nepřeberným množstvím oslovení, charakterizujících dané historické prostředí, politicko-mocenskou či profesionální funkci oslovovaných a společenské postavení oslovovaných a oslovujících. Jsou však sféry, resp. autoři, u nichž překlad oslovení nepůsobí potíže. Např. u dramatika, prozaika a básníka M. Krleži, jinak autora z hlediska překladu velice složitého, je oslovení, či přesněji titulování, asi ten nejmenší problém. Většina Krležových *milostpánů*, *milostvých*, *excelencí pánů*, *tajných radů*, *baronů*, *hrabat* (případně *grófů*) včetně dalších šlechtických, vojenských, církevních a akademických titulů má své české ekvivalenty vzhledem k mnoha styčným momentům charvátských a českých osudů v historických údobích Krležou nejčastěji zachycovaných (tj. v období rozkladu rakousko-uherského mocnářství a první světové války). Také některá bulharská historická oslovení – přes rozdílnost historického vývoje obou našich zemí – lze bez problémů přeložit. Srov. např. *Vaše Sijatelstvo* = *Vaše Jasnosti*, *Vaše Preosveštenstvo* = *Vaše Osvícenosti* apod. Na druhé straně mnohá soudobá oslovení označující společenské či profesionální postavení v bulharštině neodpovídají v přesném překladu českému úzu, a proto je třeba volit domácí funkční ekvivalent, jako např. *profesor Nikolov* = *pane profesore*, *docent Spasova* = *paní docentko* apod.

Z okruhu profesních a společenských titulů, vyskytujících se častěji v novějších českých překladech z charvátské literatury, lze uvést typicky dalmatské oslovení *šjor*, příp. *šjora* (při oslovení ženy), jež se někdy, vcelku právem, jako dosti srozumitelné nepřekládá. Nepřekládají se ani některá specificky charvátská oslovení katolických duchovních, jako např. *Don*, kladené před křestní jméno. Pro překlad historického oslovení, vyskytujícího se dosti často v našich překladech z charvátské literatury, totiž výrazu *gospár* – označujícího příslušníka někdejší dubrovnícké šlechty – je nepochybně

optimální výraz *pán*, který je v překladu nejslavnější hry dubrovnické renesance, Držićova *Dunda Maroje*, občas střídán titulem *siňor*, ilustrujícím zřejmě římské prostředí děje.

Oslovením *pán* si vůbec dost často vypomáháme při řešení překladu nejednoho oslovení ve starších textech nebo v textech s historickými náměty, které vznikly i v dalších sférách srbocharvátsky psané literatury, tj. v Srbsku s Vojvodinou a Kosovem, na Černé Hoře a v Bosně a Hercegovině. Samozřejmě i zde existuje množství titulů a oslovení těžko přeložitelných, jež mají nejen funkci koloritového prvku, ale většinou i funkci nezaměnitelné realie. Vladika proto zůstává vладыka, tj. hlava černohorské pravoslavné církve i černohorského státu, herceg je herceg a vojvoda je vojvoda. Jinak prostě v literatuře země, která má svou Vojvodinu a Hercegovinu, ani nelze. Užitím slova *pán* je možno snížit frekvenci celé skupiny titulů a oslovení, a to jak b. *čorbadži*, označujícího zámožného člověka, ale i zaměstnavatele, tak také dalších výrazů vyskytujících se v bulharských i srbocharvátských textech, jako *efendi, aga, beg, bej, šerif* i *paša*. Slovem *paní* se pak už běžně překládají výrazy jako *hanuma (chanāma), begovica, bejovica, beginica, beginja, aginica, kaduna (kadāna)* atd.

Sotva lze však zaměňovat našimi běžnými církevními termíny výrazy *igumen (iguman)*, tj. představený pravoslavného kláštera neboli monastýru, dále *šejch*, tj. představený *tekije* neboli dervišského kláštera, právě tak jako termíny *rabín* a *rabi*, jež ostatně nejsou našemu kulturnímu systému nijak cizí. V textech z bosensko-hercegovského prostředí se vesměs zachovává oslovení *fra*, jež je zkratkou slova *fráter*, kladenou před jména členů františkánského řádu; v textech, zachycujících život jihoslovanských sefardských židů, společenství navždy zmizelého za druhé světové války, se ponechává oslovení *siňor* a *siňora*, právě tak jako další názny sefardské španělštiny, již si tito lidé přinesli ze svých dávných sídel.

Folklórní oslovení mívají vesměs české ekvivalenty, srov. b. *babo* = *babi*, *djado* = *dědo*, *komšu* = *soused*, *kume* = *kmotře* apod. Nepřeložitelné je v bulharských textech slůvko *baj*, jež bývá spojováno s křestním jménem oslovovaného a vyjadřuje úctu ke starší známé osobě. Překladatelé toto slovo většinou respektují, ač v českém textu působí nesrozumitelně a rušivě. Za extrémní příklad frekvence tohoto oslovení lze pokládat překlad románu A. Konstantinova *Baj Gaňo*, kde se toto jednoslabičné slůvko dostalo i do titulu knihy a zcela prokazatelně ovlivnilo její čtenářskou neúspěšnost.

Příbuzenská oslovení jsou v bulharštině i srbocharvátsčině diferencovanější než v češtině, a proto je třeba jejich překlad zvažovat citlivě. Ve starších

překladech z bulharské literatury byla ponechávána v přepise jakožto názvy reálií obsahující prvky národního koloritu, a tak se v těchto textech můžeme setkat s výrazy *kako* (oslovení starší sestry), *bate* (oslovení staršího bratra), *svate, svaťo* (oslovení svědků na svatbě) apod. Novější překlady již hledají varianty v české příbuzenské terminologii, dávají přednost oslovení *sestro, bratře, kmotře* apod.

V poválečném období uměleckého překladu z bulharštiny se u nás otázka tzv. národního koloritu v literatuře chápala zjednodušeně, v důsledku čehož se názvy všech typů reálií, včetně oslovení a titulů, pokládaly téměř za nedotknutelné. Týkalo se to i překladu oslovovacích částic s pozitivním nebo negativním emocionálním hodnocením, jež ve většině případů v češtině nemají lexikální pendant. Tak se v některých překladech z 50. let vyskytují zcela nesrozumitelné výrazy (srov. např. *mari svaťo; kdopak se to dozvěděl, mari?; ona, mari, ona* apod.). V moderních překladech jsou tyto výrazy vesměs systémově kompenzovány jinými lexikálními prostředky (srov. *kaži de* = *tak to řekni; málči be* = *mlč sakra* apod.).

Při překládání lidové slovesnosti, pohádek i epických neboli junáckých srbských písní, v nichž jsou titulem *car* častováni nejen skuteční srbští carové, ale i turecký sultán a celá řada jihoslovanských středověkých velmožů, opět jednou pomáhá výraz *pán*. Umožňuje jednak překlenout dilema, zda se přidržovat originálu, anebo zda všechny ty lžicary nahrazovat náležitými tituly, jednak proplout úskalími tzv. desaterce, tj. desetislabičného verše s cézurou po čtvrté slabice, jímž je většina junáckých písní psána (neboť oslovení *care* i *pane* jsou dvouslabičná). Volba tohoto českého oslovení navíc dává možnost vyhnout se titulu *carevna*, známého u nás spíš v ruském nebo bulharském kontextu, anebo graficky i foneticky podivně působící *cařici*, běžné ve starších českých překladech. Všechny ty cařice a carevny lze totiž nazvat i oslovit *paní*.

Z těchto poznámek vyplývá, že překlad jihoslovanských, zejména bulharských a srbocharvátských oslovení (podobně jako překlad ve svém celku) prodělal v průběhu uplynulých čtyřiceti let vývoj směrem k emancipaci od originálu. Ukázalo se totiž, že přílišná lpění na všech reáliích nepřispělo k pozitivní osobitosti překladů, spíš naopak, že některé se staly obtížně čtivými, čímž se svým způsobem vyčleňovaly z kontextu našeho písemnictví. Současné překlady se z této praxe poučily a většinou se již daly jinou cestou.

37 Překládání a vlastní jména

V odborných i uměleckých textech je důležitým překladatelským problémem práce s vlastními jmény. Při řešení jazykové podoby pojmenování osob (ale i míst) v překladu je třeba brát v úvahu především tyto okolnosti: 1. grafické systémy daných jazyků, 2. stupeň frekvence jména a stupeň jeho „domestikace“, osvojení, 3. dobové zvyklosti.

Vztah jazyků a jejich grafických systémů

Záleží vždy na tom, o které dva jazyky při překladu jde (zda blízké příbuzné, či naopak geneticky i areálově vzdálené) a jaký je vztah jejich grafických systémů (jde-li např. v obou případech o latinku či cyrilici, nebo je-li grafický systém jazyka překladu odlišný od systému jazyka originálu) apod. Jinak budeme řešit otázku vlastních jmen anglického původu, jiné problémy vyvolá převod jmen ruských, kde jde i o záležitost převodu grafického, tj. přepis cyrilice do latinky. Otázky mezijazykových vztahů (se zřetelem k psané podobě jazyka) nejsou totiž v plném rozsahu řešitelné bez přihlídnutí k problémům transliterace, tj. převodu z jednoho grafického systému do druhého, a to v obou směrech.

Jednou z typizovaných, naprosto univerzálních podob předávání informací je informace bibliografická. Každý, kdo pracuje s ruskými prameny, ví jistě ze své praxe, že se v nich často setkává se jmény neruských autorů převedených do cyrilice, a to začasť bez uvedení výchozí podoby (v latince).¹ Jde-li o jména obecně známá, je věc jednoduchá. Složitější je situace tam, kde jde o nové, začínající autory, nebo autory oboru, který je relativně nový. Zde pak nelze (bez faktické znalosti) stanovit jednoznačně výchozí podobu jména (např. Меклиш).

Stupeň frekvence jména a jeho „domestikace“

Jména historických osobností, spisovatelů a jiných kulturních tvůrců se vyskytují v různých podobách. Všimněme si rozdílů: *Karel Veliký*, *Karel Marx*, avšak: *Karl Maria Weber*, *Charles Aznavour*, *Charlie Chaplin*; *Bedřich II.*, *Bedřich Engels*, avšak: *Friedrich Schiller*, *Fryderyk Chopin* (nikdy *Bedřich!*); *František Lotrinský*, avšak: *Franz Kafka*, *Franz Liszt*, *François Villon*; *Guy de Maupassant*, *Béla Bartók* (nikdy *Vít*, *Vojtěch*). Jména některých významných vědců či umělců, kteří působili i mimo okruh

své vlasti, se mohou vyskytovat ve dvojí až trojí podobě, např. *Kubín* ≈ *Coubine*, *Trubeckoj* ≈ *Trubetzkoj* ≈ *Troubetzkoj* aj.

Rovněž u historických osobností může mít podoba jména více modifikací, a to podle prostředí, jímž prochází. Např.: „Po přistání ve Veracruzu se přechodně vyskytly jiné starosti, císař odložil manuskript Hofreglementu včetně konceptu dopisu do zavazadla. Jméno *Juárez* teď ovšem slyšel často. Musel vzít na vědomí, že se zde vyslovuje jinak, než byl zvyklý, totiž *Chuáres*, s nehlasy *u* a *e*, zato s přízvukem na *á*, skoro jako kdyby šlo o jedinou slabiku, jediný výdech. (V Evropě komolili a kouskovali jméno všelijak, Rakušani kladli akcent spíš na první samohlásku, Francouzi na poslední.)“ (Norbert Fryd.)² Přízvukové ztvárnění může být též motivováno tendencí individualizační, např. *Terry Winógrad* (původně ruské jméno amerického autora je v publikacích autorem důsledně označováno tímto přízvukem). Srov. též *Krysa* (jméno ruského pianisty) na rozdíl od *krýsa* „krysa“.

V některých případech znamená mezijazykový převod vlastního jména i různě podoby grafické. Např. francouzské jméno *Benois* má v ruštině podobu *Benua*. V českém překladu ruského textu ovšem podoba *Benua* přijatelná není. Osobu je třeba identifikovat, a proto by v českém překladu mělo jméno mít podobu *Benois*, *Benoise* apod. Podobně, projde-li ruskou grafikou jméno předního německého lingvisty W. Humboldta, je pak (při referování) citováno jako *Vil'gel'm Gumbol'dt* (název ruské publikace).

Dobové zvyklosti

Vak uvádí Je.A. Kalakucká,³ prošel v ruštině vztah k cizím jménům dosti složitým vývojem: 18.století bylo stoletím rusifikace cizích jmen: *Mašen'ka Leskova* nahrazuje *Manon Lescaut*; začátek a střed 19. století pak lze považovat za období transliterace: *Diderot*, *Fal'konet*, *Bonnet* (podle současné normy *Didro*, *Fal'kone*, *Bonne*, avšak *Marat*). Dodejme k tomu, že už původní francouzská výslovnost u některých jmen kolísá: např. *Jésus Christ* se vyslovuje odlišně podle náboženského vyznání.

V češtině je situace jednoznačná: západoevropská příjmení se přejímají vždy ve výchozí grafické písemné podobě, např. *Diderot*, *Falconet*, *Mitterrand*, *Reagan*, *Bush*. Příjmení ruská se pak v češtině graficky realizují dvojím způsobem, a to v přepisu odborném (v bibliografii), např. *Gorbačev*, *Trubačev*, v beletrii – v přepisu běžném, např. *Pečorin*.

Ještě větší rozdíl mezi dvěma paralelními jmény v různých jazycích je u jmen křesťanů, zvláště u jejich podob domácích, familiárních – h y p o - k o r i s t i k . Zde, jak známo, působí různé tendence; nejvýraznější je krácení začátku, např. *Antonín* ≈ *Toník*, *Jakub* ≈ *Kuba*, *Josef* ≈ *Sep*, z toho *Pep*, *Pepa*; *Alexandr* ≈ *Sandro* (it.), *Sebastián* ≈ *Bastien* (fr.), *Bosćij* (luž. srb.); stejně běžné je i krácení konce jmen, např. *Nadežda* ≈ *Nada*, *František* ≈ *Franta*, *Ronald* ≈ *Rony*, *Michail* ≈ *Miša*. Oba postupy, tj. krácení začátku či konce jména, se mohou ve vývojové řadě střídát, jak to vidíme u některých ruských jmen, např. *Aleksandr* ≈ *Aleksaša* ≈ *Saša* ≈ *Sašura* ≈ *Šura*. Podobně i *Anja* ≈ *Anjura* ≈ *Ňura*. Má-li tedy překladatel najít korelát k ruskému *Ňura*, volí někdy podobu *Anička*; bylo by však možné říci též *Andula*, ev. *Nanyňka* (v obou jazycích pak jde o pojmenování připouštějící i pejorativní interpretaci).

Jak známo, tendence k novým jménům po ruské revoluci byla velmi výrazná, s uplatněním vysokého stupně fantazie. Jména jako *Ninel'* (obrácené čtení jména *Lenin*), *Vilen* nebo *Vilord* (**V.I. Lenin, Organizator Rabočego Dviženija**) občas zaslechne i dnes. Existuje též jméno *Revoljucija* (v domácí podobě *Rjova*). Tato jména se naštěstí neuvádějí jako jména románových hrdinů. Uvádíme je zde pouze jako kuriozitu, pro ruštinu charakteristickou.

Svou překladatelskou problematiku mají vlastní jména i v beletrii.⁴ Narativní charakter románu či povídky je vázán na určité postavy, místo, čas apod. A všechny tyto údaje mohou být pro překladatele relevantní. Je sice pravda, že křesťanská jména mají v celé řadě jazyků své paralely, někdy blízké, jindy odlišné, např. č. *Helena* ≈ r. *Jelena*, č. *Vlasta* ≈ fr. *Patricie* apod. Jde-li o jméno, které se v češtině nevyskytuje, bude převedeno s ev. hláskoslovnou modifikací, např. r. *Igor'* jako *Igor*, *Svetlana* jako *Světlana*. *Ivan* ovšem zůstane *Ivanem*, i když mu v češtině odpovídá jméno *Jan*, *Osip* zůstane *Osipem*, i když mu v češtině odpovídá *Josef* apod. V překladech z angličtiny ponecháme *Johnny*, *Mary*, v překladech ze severských jazyků – *Sven*, *Pelle*, *Stig*, *Asta*, *Gerda* aj. Připomeňme ještě na okraj, že paralelní jména ve slovanských jazycích (např. ruské *Vera* a české *Věra*) tvoří odlišně deminutiva, tj. názvy zdobně (srov. r. *Veročka* a č. *Věruška*).

Vlastní jména, která se často dostávají do názvu díla, se mohou stát signálem cizosti textu a spolu se jmény místními (eventuálně s názvy reálií) tvoří body, jež udržují kontinuitu povědomí cizosti prostředí i literárního díla a průběžně připomínají, že jde o překlad, nikoliv o originál. (Srov. též kap.8.)

Problém vlastních jmen je velmi důležitý: jména hrdinů procházejí celým dílem, takže nevhodný překlad zde může celé dílo i nepřijemně poznamenat.

Současné tendence některých nakladatelských redaktorů, aby se jména ponechávala v původní podobě (i tam, kde v češtině existuje vhodná paralela), nelze považovat za vyhovující. Např. při názvu historické trilogie Marji Kubašec (*Bosćij Serbin*)⁵ jsem volila takové řešení, že jsem vynechala křesťanské jméno *Bosćij* (tj. domácí podobu jména *Sebestián*). Ponechala jsem pouze příjmení *Serbin*, které je pro češtinu únosné, a doplnila označení povolání. Konečná podoba názvu přeloženého díla zní tedy v češtině *Kantor Serbin*. Je blízko názvu originálu, je pouze jeho modifikací: jednak blíže určuje okruh děje, jednak u českého čtenáře evokuje motiv marnosti pedagogického snažení (srov. Bezručův název *Kantor Halfar*).

Patří k oblíbeným způsobům nazývat hrdiny, zvláště v dílech kritických a satirických, jmény charakterizačními (touto problematikou se zabývá tzv. beletristická onomastika). Tento postup, tj. charakterizace postavy jménem (lat. *nomen* – *omen*), patří zejména v ruské literatuře k široce užívaným a oblíbeným (u Saltykova-Ščedrina *Skotinin*, Gogolův *Bašmačkin*, postavy románů Ilfa a Petrova apod.). Např. ruský *Chlestakov* je pro českého (a podobně i slovenského) čtenáře nemotivovaný (r. *chlestat'* ≈ *šlehat*, ale též *chvástat se*, *vytahovat se*). Převéde-li překladatel ruskou podobu příjmení *Chlestakov* do češtiny (či slovenštiny) beze změny, je překlad o tento charakterizační rys ochuzen (vzhledem k frekvenci jména tu jde o značnou ztrátu, komunikační deficit). Ve slovenském překladu se někdy volí (či navrhuje) převod motivovaného pojmenování opět motivovaným, tedy podoba *Chvastakov* (*chvástat' sa*). I v češtině by podobné řešení mohlo obstát. – Příklad z lužické srbštiny: *Šewčik-Šwjerčik* je převedeno do češtiny jako *Ševčík-Cvrček* (se ztrátou rýmu).

Samostatným problémem je otázka místních jmen. Převod některých z nich do jiné grafické podoby nepůsobí potíže, např. *Moskva* ≈ *Moskva*, *Novgorod* ≈ *Novgorod*, jindy je hláskoslovná modifikace minimální, např. *Paris* ≈ *Paříž*, *Berlin* ≈ *Berlín*. U řady z nich je zde již historická tradice kulturních i jiných kontaktů, a tak se ustálila adaptovaná podoba jména: *Paříž*, *Petrohrad*, *Londýn*, *Vídeň*, *Lipsko*, *Cáchy*, *Curych*.

Problémem bývají spíše názvy míst, která nejsou tak frekventovaná (např. *Jaroslavl*), dále jména pomístní, traťová, názvy ulic, náměstí apod. V odborných textech není problémem uvádět podoby dvě i více, např. *Tehdy působil Purkyně ve Vratislavi* (pol. *Wrocław*, něm. *Breslau*). Vyskytují-li se v německém textu, který překládáme do češtiny, jména jako *Tetschen*, uvedeme je buď v podobě české – *Děčín*, nebo v obou.

V jazycích blíže příbuzných, jako je čeština a lužická srbština – i v prostředí celkem analogickém – nás názvy ulic utvořené podle řemesel nebo prodávaného zboží, jako *Gerberska hasa*, *Jěrjowa hasa*, svádějí k tomu, abychom užili českých označení typu *V jirchářích*, *Rybná*. Přece jen však – pro věrnost originálu, ale i proto, že se pak část děje odehrává v Praze, volíme nakonec pro označení budyšínských ulic podobu *Jirchářská*, *Slanečková*, *ev. Herinková*.

Pro název hospody jako např. „*Herbska grychta*“ snadno najdeme ekvivalent „Na dědičné rychtě“. Příjemným překvapením pro překladatele je pak konstatování, že se název (z románu z osmnáctého století) udržel i do současnosti: v Šerachowě (Schirgiswalde) najdeme i dnes hostinec „Zum Erbgericht“. Nebo: název krčmy „*Ne grusti, razveselj*“ v povídce Novikova-Priboje *Pevcy* (*Zpěváci*) jsem přeložila „*U potěšení zarmoucených*“.

Při řešení překladové podoby názvů je někdy třeba pracovat i s výkladem etymologickým.⁶ Např. v povídce Jurije Brězana *Krawčicy* se pracuje se srbským příjmením *Krawc*, což znamená v obecném pojmenování *krejčiči*. Jde o rozvětvenou rodinu, podle níž je obec žertovně nazývána *Krawčicy* (tak ostatně místní názvy historicky vznikaly). Překladatel prezentuje příjmení jako *Kravc* a žertovný název obce *Kravčice*. Je to podle našeho názoru přinejmenším diskutní, protože tato jména u českého čtenáře navozují jiné asociace, a to asociace s etymonem *kravka*, *kráva* (obě se, mimochodem, v textu vyskytují), tedy snad něco jako v češtině existující místní jméno *Kravaře*. Jiné řešení (snad i lepší) by bylo ponechat jména v původní grafické podobě, tedy *Krawc*, *Krawčice*, eventuálně využít překladu *Krejčiči* – *Krejčičiře*. Nevyučovali bychom ani takové řešení, kde bychom se opřeli o výslovnost a užili podoby *Krauc*. Ztráta etymologických souvislostí je jistě vždy přijatelnější než navození souvislostí nenáležitých.

Poznámky

¹ Vzorňe je otázka vlastních jmen vyřešena v ruské publikaci: R. Jakobson, *Raboty po poetike* (Moskva 1987), kde jsou všechna jména neruských autorů paralelně podána v náležitém přepisu do latinky.

² N. Fryd, *Císařovna*, Praha 1972, s. 148.

³ L.P. Kalakuckaja, *Sklonenije familij i ličnych imen v ruskom literaturnom jazyke*. Moskva 1984.

⁴ M. Jindra, K problematice vlastních jmen v uměleckém překladu, *Slavica Pragensia* 23, 1980 (1983), s. 175-180.

⁵ Z lužické srbštiny přeložili V. Mudra, V. Straková, L. Šatava. Praha 1986.

⁶ Onomastické problematice jsou věnována *Slavica Pragensia* 19, *AUC Philologica* 4-5, 1976 (Praha 1983). – Srov. též: E. Lotko, Flexivnost spisovné češtiny a přejatá vlastní jména. - In: *Acta UP Olomouc, Philologica* 50, 1984, s. 121-125.

VI. PŘEKLAD A KULTURNÍ DĚDICTVÍ

38 Kulturní hodnoty a překladatelství

Nad několika překlady jednoho literárního díla si nelze neklást otázky, zda a jak spolu ony různé překlady souvisejí, zda jejich chronologický sled vskutku tvoří stoupající kvalitativní křivku, nejde-li právě o tzv. nový generační překlad, přinášející moderní výrazové prostředky, v nichž se zrcadlí nové estetické normy i překladové postupy; také vyvstává otázka, proč ten či onen překlad vlastně vznikl.

Každý překlad literárního díla by měl být úsilím o poznání, pokusem poznat a co nejlépe interpretovat pravdu o originálu, právě tak jako vědecké bádání je úsilím poznat pravdu o různých oblastech objektivní reality. Pro vědce je samozřejmou nutností registrovat vše, co bylo na daném úseku vykonáno, ať už s výsledky práce svých předchůdců souhlasí, navazuje na ně a rozvíjí je, anebo s nimi nesouhlasí, vyvrací je a dává se jinou cestou. Jen po kritickém zhodnocení dosažené úrovně poznání lze jít v badatelské práci dál, usilovat o jeho vyšší stupeň.

Jak je tomu vlastně s uměleckým překladem?

Jakkoli obě sféry lidské intelektuální poznávací činnosti – překládání literárního textu a vědecké bádání – mají společné rysy, nelze je ztotožňovat. Jednak proto, že literární překlad a vědecké dílo jakožto texty mají rozdílné funkce (literární překlad jako každé jiné literární či umělecké dílo plní vedle funkce poznávací i funkci estetickou), jednak proto, že překlad jako proces i jako výsledek je vnějškově mnohem výrazněji poznamenán autorskou (tj. překladatelovou) subjektivitou, která se promítá do individuální interpretace originálního textu. Tato subjektivní stránka literárního překladu má přirozeně své meze: má-li překlad zůstat překladem, musí i individuální interpretace respektovat ideové a estetické hodnoty obsažené v díle. Překladatel sice může v novém překladu přinést na tyto hodnoty jiný pohled, odlišný od pohledu obsaženého v překladu starším, nemůže však do interpretace literárního díla svévolně vkládat své subjektivní ideje.

To znamená, že přes veškerou subjektivitu literárního překladu jako procesu i jako výsledku existují objektivní kritéria, podle nichž lze hodnotit, do jaké míry každý nový literární překlad zprostředkovává měřitelné hodnoty originálu.